

Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimuksen nykytilasta¹

1. Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien historiallista taustaa

1.1. Uralilaisten kieliyhteisöjen monikieliset verkostot Venäjällä

Uralilainen kantakieli ja ilmeisesti myös kaikki rekonstruoitavissa olevat uralilaisen kielikunnan välikantakielet muodostuivat alueella, jolla tällä hetkellä puhutaan slaavilaista kieltä, venäjää. Slaavilaiset kielet ovat myös ainoa yksittäinen indoeurooppalaisten kielten ryhmä, josta on lainattu sanastoa uralilaisen kielikunnan jokaiseen haaraan. Unkaria lukuun ottamatta se on saatu sellaisista slaavilaisista kielimuodoista, joista kehittyi venäjän kielen murteita.²

Venäjän leviäminen nykyiselle valtavalle puhuma-alueelleen on olennaisilta osin tapahtunut suomalais-ugrilaisen kielten kustannuksella. Uralilaisen kielten puhuma-alue on makrotasolla melko yhtenäinen kattaen Euraasian länsi- ja keskiosien taiga- ja tundravöyhykkeen, mutta mikrotasolla rikkonainen jakaantuen venäläismurteiden toisistaan erottamiin saarekkeisiin. Tämä viittaa siihen – toki muutenkin tiedossa olevaan seikkaan – että uralilaiset kielet ovat väistyneet monilla nykyisin venäläisillä alueilla.

Useimmiten siellä, minne eurooppalaiset kolonialistiset vallat ulottivat otteensa, aiheuttivat alkuperäisväestöjen tuhoutumisen ja assimilaation toisaalta

¹ Artikkelin perustuu Suomalais-Ugrilaisen Seuran 125-vuotisjuhlaseminaarissa *Suomalais-ugrilaisen kieliyhteisön verkosto* pidettyyn esitelmään. Aiheen käsittely on kuitenkin olennaisesti laajempi, minkä lisäksi artikkelissa on hieman eri sanastoesimerkkejä kuin alkuperäisessä esitelmässä. Osa aineistosta on jäänyt pois, koska niiden tutkimuksen kuluessa ilmeni monia esitettyjen etymologisten selitysten epävarmuutta lisänneitä seikkoja, jotka pakottavat jättämään julkaisemisen myöhempään ajankohtaan. Tarkoitukseni on käsitellä näitä esitelmässä mainittuja slaavilaisia etymologioita (*kalju* < **гольбъ* 'alaston', vi *rääkida* < **ръчь* : *рекъ* 'sanoa') mahdollisimman pian toisessa yhteydessä.

² Jo Mikkola (1894) tosin otaksui, että itämerensuomalaisten kielten varhaisimmat slaavilaislainat olisi saatu Novgorodin slaavista, joka muistutti enemmän länsi- kuin itäslaavia. Tämän käsityksen tueksi esitetyistä argumenteista tärkeimpiä ovat vokaalien (myös nasaalivokaalien!) kvantiteettikorrelaatio, itämerensuomalaisissa kielissä käytetty lähinnä länsislaaveihin viittaava etnonymy **venät* sekä areaalilingvistiset argumentit (ks. esim. Björnflaten 2006: 69–74). Nykykielten kannalta Novgorodin slaavi on silti lähinnä venäjää, vaikka tämä sitten määriteltäisiinkin pikemminkin valtiollisin kuin kielellisin kriteerein. – Unkarin slaavilaislajien alkuperäkielestä on esitetty erilaisia arveluja (ks. Kniezsa 1955; Décsy 1988: 619; Richards 2003).

”tykit, taudit ja teräs” (Diamond 2003), toisaalta kulttuuriseen muutokseen yleensä liittyvä ”pehmeä valta”. Venäläisen kolonialismin historiallinen kuvaus on vielä yksityiskohdittain kirjoittamatta. Tiedämme silti, että uralilaisten kielten katoamisen ja venäjän kielialueen laajenemisen mekanismit ovat vaihdelleet ajallisesti ja alueellisesti varsin paljon.

Anneli Sarhimaan kuvaus tässä niteessä karjalan kielen käyttöön ja säilymiseen vaikuttavista kompleksisista sosiaalisista verkostoista nykyajassa (Sarhimaan 2009). Kyseessä on esimerkki uralilaisesta kielimuodosta, joka on elänyt pääasiassa slaavilaisen kielimuodon dominoimissa yhteiskunnallisissa rakenteissa (lähes?) koko olemassaolonsa ajan. Piirteet, jotka erottavat karjalan kieltä muista itämerensuomalaisista kielimuodoista liittyvät paljolti (vaikkakaan eivät yksinomaisesti) venäjän ja sitä karjalan naapurustossa edeltäneiden slaavilaisten kielimuotojen vaikutukseen.

Vaikka Sarhimaan tarkastelussa on moderni karjalan kieliyhteisö, ovat myös aikaisempien vuosisatojen kielivalintoja determinoivat verkostot varmasti olleet erittäin monimutkaisia. Vuosisatojen aikana karjalan kielen puhujat ovat olleet laajalti kaksikielisiä, ja karjalan kielen käyttöön liitetyt merkitykset ja identiteettivalinnat ovat jatkuvasti muuttuneet – kuten myös kieli itse. Se on toisaalta lähentynyt venäjää, mutta toisaalta puhujayhteisö on myös pyrkinyt pitämään sen erillään venäjämästä. Sen rakenteisiin ja sanastoon on liittynyt emblemaattisia, yhteisöä luovia ja reprodusoivia merkityksiä, jotka ovat ohjanneet kielen kehitystä myös venäjämästä pois päin.

Kun tällä hetkellä näyttää siltä, että karjalan kieli ei ehkä tule säilymään puhekielenä kovinkaan kauaa, voi silti todeta, että sitä ei ole vienyt kielikuoleman partaalle mikään niin yksinkertainen seikka kuin tykit, taudit tai teräs. Uralilaisten kielten väistyminen venäjän tieltä on aiheutunut monimutkaisesta kombinaatiosta ”kovia” ja ”pehmeitä” sosiaalisia syitä.

Esimerkiksi Kazanin kaanikunnan tuhoutumista (1550) seuranneissa ns. tšeremissisodissa oli ”kova” politiikka etualalla: jopa puolet marilaisista kuoli, laajoja marinkielisiä alueita tyhjensi, syntyi marilaisdiaspora nykyiseen Baškiriaan ja slaavit asuttivat marin puhuma-alueen tyhjentyneen länsilaidan (ks. esim. Lallukka 2003). Toisaalta Pohjois-Venäjällä on laajoja alueita, joilla itämerensuomalaiset väestöt ovat vaihtaneet kieltä venäjään ilman (suuria?) sotia tai massamigraatioita.³ Tällöin kielenvaihtoa ovat ohjanneet kieliyhteisön jäsenten sosiaaliset verkostot, niiden välittämät kulttuuriset mahdollisuudet, identiteetit, muodit sekä näiden ohjaamina tehdyt kielelliset valinnat.

³ Alueiden materiaalisen kulttuurikuvan muutoksesta ks. esim. Makarov (1997), joka seuraa slaavilaistumisen vaiheita sellaisina kuin ne näkyvät liikenteellisesti tärkeiden vedenjakaja-alueiden arkeologisessa aineistossa.

Tutkimuksessa luotettavasti kuvatut suomalais-ugrilaisten kieliyhteisöjen kielenvaihdot ovat mikrotasolla olleet nopeita ja tapahtuneet muutaman sukupolven aikana (vrt. M. Aikio 1988, Kuokkala ym. 2005, Pasanen 2006). Makrotason kieliyhteisön kielenvaihto on silti saattanut kestää vuosisatoja. Uralilaisien kieliyhteisöjen rajat ovat historiallisena aikana jatkuvasti muuttuneet ja kielialueet erityisesti 1900-luvulla pienentyneet, mutta useimmat uralilaiset kieliyhteisöt ovat silti säilyneet. Toisaalta eräät uralilaisien kielten ja venäjän väliset kielirajat näyttävät olleen stabiileja jopa satojen vuosien ajan. Muiden kielisosiologisten olosuhteiden lisäksi tämä liittyy Venäjän kielirajojen läpäisemään luonteeseen.

Venäjän kaltaisessa monikielisessä valtiossa kielialueiden rajojen hahmottaminen merkitseekin välttämättä melkoista idealisaatiota. Useimpia Venäjän alueita on jo satojen vuosien ajan luonnehtinut jonkinasteinen monikielisyys. Tämä näkyy havainnollisesti siinä, miten lukuisia ovat esimerkiksi karjalaiset, mordvalaiset tai marilaiset diasporat kielen pääpuhuma-alueen ulkopuolella. Niiden olemassaolo osoittaa, että jo ennen jyrkkien demografisten muutosten luonnehtimaa 1900-lukua on Venäjällä tapahtunut huomattavia väestönsiirroksia kielialueelta toiselle. Samalla ovat uralilaisien kieliyhteisöjen verkostot levittäytyneet kauas niiden perinteiseksi alueeksi mielletyn seudun ulkopuolelle.

Uralilaiset kieliyhteisöt ovat paitsi jääneet kolonialismin uhreiksi myös aktiivisesti itse osallistuneet eri alueiden kolonisaatioon. Monilla alueilla kielellinen uralilaisuus onkin monikerroksista siten, että nykyisissä uralilaisissa kielissä on havaittavissa substraatteja toisista uralilaisista kielistä, esimerkiksi itämerensuomessa saamesta (vrt. A. Aikio 2007, 2009), komissa nenetsistä ja obinugrilaisista kielistä, marissa permiläisistä kielistä (vrt. Bereczki 1992: 97–129) jne.

1.2. Demografiset tilastot ja kielenvaihdon laajuus

Kielen siirtyminen ei edellytä kovin suurta väestönsiirrosta, vaan kielen leviämislle otollisen yhteiskunnallisen tilanteen. Ainakin viime vuosisatojen Venäjällä on ollut tyypillistä, että kielet ovat levinneet vain tiettyjen avainpuhujaryhmien välityksellä siten, että suurin osa kieliyhteisöstä on saatu toisten kielten puhujista kielenvaihtojen kautta.

Esimerkiksi Karjalan tasavallan sydänmaiden kielellisen venäläistymisen voidaan osoittaa alkaneen tilanteessa, jossa 2. maailmansodan jälkeen jopa 40 % talouksista oli ilman miesväkeä rintamakuolleisuuden, poliittisten vainojen ja Suomeen suuntautuneen pakolaisuuden seurauksena (Klementjev 2008). Alueelle tuli nyt metsä- ja maatoihin sekä avioliittojen kautta jonkin verran

karjalaa osaamatonta miesväkeä – yhteensä ehkä noin viiden prosentin väestönlisäyksen verran. Tämä melko pieni väestönosa kuitenkin riitti muuttamaan venäjän kotikieleksi niissä perheissä, joihin karjalaa taitamattomat asettuivat, ja kun näin syntyneiden sekaperheiden lapset osasivat venäjää paremmin kuin karjalaa, syntyi yhä enemmän kulttuurista painetta venäjän käyttöön myös yksikielisissä karjalaisissa kodeissa. Tietenkin myös vallitseva koulutus- ja mediaympäristö tuki karjalaisten enemmistön kielivalintaa – peritystä äidinkielestä luopumista.

Karjalan tasavallan tapauksessa pienehkö tulokasväestö riitti siis muuttamaan yhteisön valtakielen uhanalaiseksi vähemmistökieleksi muutaman sukupolven aikana, kun olosuhteet olivat ”suotuisat”. Ilmeistä on, että vastaavia suhteellisten pienten, mutta sosiaalisesti keskeisten ryhmien migraatioista johdettuja kielenvaihtoja on Venäjällä tapahtunut runsaasti myös ennen venäjänkielisen massamedian tai koululaitoksen syntymistä – siitäkin huolimatta, että ne ovat varmasti olleet harvinaisempia kuin 1900-luvulla. Tämä ilmenee havainnollisesti mm. siitä seikasta, että venäläisten kaikkein läheisimpien geneettisten sukulaisten katsotaan monien tutkimusten valossa olevan Euroopan suomalais-ugrilaisten kielten puhujia. Tällainen tilanne viittaa suomalais-ugrilaisten ja slaavilaisten kielimuotojen puhujien geenien merkittävään sekoittumiseen.

Vielä paikallisyhteisöjen venäläistymistäkin merkittävämpi Venäjän etnistä karttaa muokannut prosessi lienee ollut muuttoliikkeeseen ja erityisesti kaupunkistumiseen liittyvä venäläistyminen. Onhan 1900-luvulla ja myös alkaneella vuosasadalla koko Venäjän väestönkasvu suuntautunut taajamiin, joissa maaseudulta muuttanut ”ylijäämäväestö” on yleensä melko nopeasti venäläistynyt.

Tämä näkyy mm. siinä, että vaikka sisä-Venäjän suomalais-ugrilaisten kansojen lapsiluvun on 1900-luvun alussa arvioitu olleen venäläisiin verrattuna noin 1,3-kertainen (Bátori 1980: 63–64), eivät alueen suomalais-ugrilaiset kansat juuri ole kasvaneet sadassa vuodessa. Esimerkiksi vuonna 1897 oli Venäjän keisarikunnan kokonaisväkiluku 125 miljoonaa, joista suomalais-ugrilaisiin kansoihin kuului noin 5,5 miljoonaa ja venäläisiin 55 miljoonaa. Virolaisia (n. 1 milj.) ja suomalaisia (n. 2,5 milj.) lukuun ottamatta kuului suomalais-ugrilaisiin kansoihin tuolloin siis noin 2,4 miljoonaa venäjäläistä (mt. 54), kun vuonna 2002 heitä arvioitiin olleen noin 2,7 miljoonaa (vrt. esim. Lallukka 2004). Samaan aikaan venäläisten määrä Venäjällä ja entisen Neuvostoliiton alueella oli lähes kolminkertaistunut noin 135 miljoonaan huomattavasti ylitäten Venäjän keskimääräisen väestönkasvun.

Runsaassa sadassa vuodessa suomalais-ugrilaisten ja venäläisten suhdeluku putosi noin 1/20:sta noin 1/50:aan ja tämä tapahtui samaan aikaan kun koko väestönkasvu suuntautui kaupunkeihin ja maaseutuväestön määrän laski alle 40 miljoonaan.

Mikäli suomalais-ugrialaisten määrä olisi kasvanut Venäjän keskimääräisen väestönkasvun tempossa, tulisi sisä-Venäjän suomalais-ugrilaisiin kuulua tällä hetkellä yli viisi miljoonaa venäjäläistä. Suomalaisten lukumäärä, joka vuonna 1897 oli suurin piirtein sama kuin sisä-Venäjän suomalais-ugrialaisten, onkin kasvanut suurin piirtein tätä vauhtia ja yli kaksinkertaistunut.⁴ Suomalais-ugrialaisten keskimääräistä suuremman lapsiluvun huomioon ottaen voi olettaa, että vuonna 1897 eläneiden sisä-Venäjän suomalais-ugrialaisten jälkeläisiä on tällä hetkellä elossa jopa yli kuusi miljoonaa, joista siis noin kaksi kolmannesta on kielellisesti ja etnisesti venäläistyneitä ja pääasiassa kaupunkiväestöä.

1.3. Slaavilaiset lähteet ja itämerensuomalaiset väestöt

Väestötilastot osoittavat, että suomalais-ugrialaisten kansojen assimiloinnissa venäläisiin ei ole kyse ainoastaan vähemmistökansoja rapauttavasta vaan myös enemmistökansaa muokkaavasta demografisesta prosessista, joka osaltaan auttaa ymmärtämään myös kielikontakteja.

Suomalais-ugrilaiset kansat eivät Venäjällä aina ole olleet nykyisenkaltaisia marginaalisia vähemmistöjä vaan keskeisiä Venäjän valtiota muodostavia etnisiä ryhmiä. Tämä käy havainnollisesti ilmi myös varhaisesta venäläisestä historiografiasta. Keskeisessä venäläisessä historiateoksessa *Nestorin kronikassa* (NK) Venäjän perustajakansoina slaavien (kriviitit, poljaanit ja sloveenit) rinnalla mainitaan mm. mordvalaiset, tšeremissit, jugralaiset, permiläiset sekä merjalaiset, muromalaiset, tšuudit, taipaleentakaiset tšuudit ym., jotka on yleisesti tulkittu suomalais-ugrilaisia kieliä puhuneiksi väestöiksi. Uusimman, Lindin (2006) tulkinnan mukaan Nestorin kronikka viittaa useista erillisistä slaavien ja suomalais-ugrialaisten muodostamista ryhmistä koostuneeseen monietniseen valtioon, jonka johtava eliitti on koostunut skandinaavisista merenkävijöistä, ns. *ledning*-järjestelmän edeltäjistä. Tämä selittäisi mm. ruotsalaisten ”soutumiesten” (*rōps*) nimen muuttumisen venäläisten etnonymiksi (*русь*).

Vähemmän tunnettua on, että Nestorin kronikan lisäksi myös eräät muut kronikat (mm. *Софийская первая летопись*, *Двинская летопись*, *Слово о полку Игореве* jne.) ja pyhimyselämäkerrat (*Житие Стефана Пермского*, *Житие Авраама Веркольского* jne.) mainitsevat lukuisia ilmeisesti uralilaisia kieliä puhuneita väestöjä nykyisin slaavilaistuneilla alueilla. Eräät näistä ovat samaistettavissa nykyisten suomalais-ugrialaisten kielten puhumayhteisöihin, mutta toiset eivät. Kysymys on kokonaisuudessaan venäläisiin assimiloituneista

⁴ Kiinnostavaa on, että Suomen ruotsinkielisen väestömäärän kehitys muistuttaa Venäjän suomalais-ugrilaisia vähemmistöjä hyvin läheisesti – siitä huolimatta, että Suomessa on toteutettu yleisesti liberaaliksi miellettyä kielipolitiikkaa siinä missä Venäjän 1900-luvun historiaa leimasivat (myös) kansalliset vainot.

väestöistä. Tällaisia ovat esimerkiksi Novgorodin ja Pihkovan alueen *чудь* – tšuudit, Vienajoen vesistön *заволоцкая чудь* – taipaleentakaiset tšuudit; Vienan, Vučegdan ja Vaškan välisen alueen *тоймицы погане* – Toiman pakanat, Pinegan yläjuoksun *Сура поганая* – Suran pakanat, *белозерции* – Valkeajärven asukkaat, *пинежане* – Pinegan varren asukkaat, *важане* – Vagan varren asukkaat, *двиняне* – Vienansuun asukkaat jne. (ks. esim. Makarov 1993: 106). Nämä pohjoisvenäläiset etnokset, jotka ovat asuneet lähinnä Vienajoen vesistöalueella, näyttäisivät assimiloituneen venäläisiin 1400–1500-luvuilla.

Eräät kronikkalähteet viittaavat siihen, että esislaavilaisesta väestöstä käytettävät kansallisuudennimet muuttuivat ajan kuluessa. Esimerkiksi ns. Vienan-kronikka (*Двинская летопись*) mainitsee 1400-luvun lopulla hiljattain kastetuja taipaleentakaisia tšuudeja (*заволоцкие чудь*) aletun nimittää vienalaisiksi (*двиняне*, Bulatov 1997). Makarov (1993 *ibid.*) on esittänyt, että Valkeajärven *ves'*-kansan etnonyymien 1200–1300-lukujen kronikoissa korvaava nimitys *белозерции* ('valkeajärveläiset') viittaa "slaavilais-suomalais-ugrilaiseen seka- väestöön" eli slaavilaistuvaan *ves'*-heimoon. On melko ilmeistä, että muitakin paikannimestä johdettuja pohjoisvenäläisiä etnonyymejä voidaan tulkita samoin.

Etnonyymit ovat vain osa Pohjois-Venäjän keskiaikaa koskevissa lähteissä esiintyvistä suomalais-ugrilaisia väestöjä koskevista tiedoista. Niissä on myös mainintoja suomalais-ugrilaisien kansojen kapinoista novgorodilaisia vastaan sekä väestönsiirroksista alueilta toisille. Olisikin tärkeää, että joku vanhojen slaavilaisten lähteiden asiantuntija ottaisi kaikki varhaiskeskiaikaiset, kadonneita suomalais-ugrilaisia väestöjä mainitsevat slaavilaiset lähteet yhtenäisen filologisen ja historiallisen analyysin kohteeksi samaan tapaan kuin skandinaavisten ja anglosaksisten lähteiden suhteen on jo tehty (Koskela Vasaru 2008, Valtonen 2008).

2. Slaavilaislainojen tutkimushistoriaa ja ajankohtaisia kysymyksiä

2.1. Perusparadigma ja sen täydennykset

Kaikista säilyneistä uralilaisten kielten haaroista nimenomaan itämerensuomalaiset kielet (vähäisemmässä määrin myös saamelaiskielet) näyttävät ensimmäisinä joutuneen kontakteihin slaavilaisten kielten kanssa. Tässä artikkelissa käsitellenkin tästä eteenpäin yksinomaan itämerensuomalais-venäläisiä kontakteja.

Vaikka jo mm. August Ahlqvist (1871) ja Mihkel Weske (1890) julkaisivat laajahkoja katsauksia itämerensuomalais-slaavilaisiin kontakteihin, voidaan alan modernin tutkimuksen katsoa alkaneen J. J. Mikkolan teoksesta *Berührung*-

gen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen (1894), jossa ensimmäistä kertaa esitettiin nykyäsitelyksiä muistuttava itämerensuomalaisten kielten slaavilaislainojen korpus, suuruudeltaan noin 400 sanaa. Kun tätä teosta pian seurasi Jalo Kaliman *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen* (1919), jossa analysoitiin puolentuhatta ennen kaikkea venäjän pohjoismurteisiin omaksuttua itämerensuomalaista lainasanaa, oli itämerensuomalais-slaavilaisen kieli-kontaktitutkimuksen perusta laskettu. Modernin tutkimusparadigman vakiinnuttivat Kaliman *Slaavilaisperäinen sanastomme* (1952, saks. 1956) ja Angela Plögerin *Die Russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache* (1973). Molemmat teokset sisältävät runsaasti täydennyksiä Mikkolan tutkimukseen, ja myös rehabilitoivat useimmat Mikkolan myöhemmässä monografiassaan (1938) hylkäämät nuoruuden etymologiat. Myöhemmin on laajoja monografioita kirjoitettu myös viron kirjakielen (Blokland 2005) ja murteiden (Must 2000) venäläislainoista.

Mikkolan ja Kaliman monografiat vahvistivat käsityksen kantaslaavin tai esislaavin⁵ pitkien ja lyhyiden vokaalien opposition katoa, polnoglasiensien l. täysääntymän päättymistä sekä nasaalivokaalien ja redusoituneiden vokaalien katoa edeltäneistä slaavin ja kantasuomen varhaisimmista kontakteista. Näin ollen kontakteja voidaan slaavilaiselta kannalta luonnehtia huomattavan varhaisiksi, erityisesti muiden uralilaisten kielten ja venäjän kontakteihin verrattuna.

Itämerensuomen kannalta kontaktit on kuitenkin tulkittava melko nuoriksi. Kuten tunnettua, uralilaisen kielikunnan länsiryhmiin itämerensuomeen ja saameen on saatu indoeurooppalaisista kielistä useita sellaisia lainakerrostumia, joilla ei ole vastineita idempänä puhuttavissa kielihaaroissa. Näistä merkittävimpiä ovat eri-ikäiset balttilaiset ja germaaniset kerrostumat. Jo monet tutkijapolvet ovat pitäneet slaavilaisia lainoja nuorempina kuin germaanisista ja balttilaisista, ja viitanneet tässä yhteydessä sekä äänteellisiin että semanttisiin kriteereihin. Eräänlainen *terminus ante quem* tässä on kristinuskoon liittyvä sanasto, joka ilmeisesti on saatu hajoamisvaiheessa olleeseen kantasuomeen mahdollisesti 800–900-luvuilla. Myös levikkikriteeri on tärkeä, itämerensuomessa ja saamessa kun ei nykytietämyksen valossa ilmeisesti ole balttilaisista ja germaanisista lainoista poiketen yhtään vanhaa yhteistä slaavilaislainaa.

Ilmeistä on, että slaavilaislainojen ehdoton valtaosa on omaksuttu vasta myöhäiskantasuomeen. Jo Mikkola tosin esitti muutamia epävarmoja slaavilaislainoja (esim. *hirsi* < *žbrdb, Mikkola 1894: 114–115), jotka näyttivät omaksutun itämerensuomen edeltäjään ennen kantasuomalaisia äänne muutoksia (*š > h ja *ti > si). Toisia varhain tunnettuja arkaaiseen äänneasuun viitanneita slavismeja

⁵ Perinteisen käsityksen mukaan kantaslaavissa ei ollut vokaalien pituusoppositiota. Kuten Koivulehto (2007: 179) oikein toteaa, on tällainen määrittely muun muassa itämerensuomen lainakerrostumien valossa anakronistinen ja on syytä määritellä kantaslaavi sellaiseksi kielimuodoksi, jossa vokaalioppositio vielä oli olemassa.

ovat *kimalainen* ja *ies* (näitä sanoja koskevasta vanhemmasta keskustelusta ks. Kiparsky 1956: 72–73). Vasta viime aikoina näyttää kuitenkin olleen vakiintumassa käsitys, että muutamia lähinnä slaavilaisiksi katsottavia lainoja on saatu suomeen jo ennen kantasuomalaisia äänne muutoksia (edellisten lisäksi esim. *hauki* [ks. esim. Viitso 1992: 186; Koivulehto 2007: 180–181] ja *vilja* [Koivulehto *ibid.* 187–188]). Eräitä hyvin varhaisia slaavilaislainoja on mahdollisesti omaksuttu myös saameen (**multi* ’tuhkasta ja poronrasvasta valmistettu saippua’, *čuoŕpmas* ’rakeet’, *muohhti-* ’sataa lunta’, *guoppar* ’sieni’; ks. tarkemmin Koivulehto *ibid.*, Kallio 2007b). Tällaisten lainojen määrä on tässä tutkimuksen vaiheessa kuitenkin vielä vähäinen (koko kerrostuman asettaa melko hatarin perustein kyseenalaiseksi Šilov [2005: 8–9], joka viittaa tässä myös A. E. Anikiniin). Edelleen on kyseenalaista, missä määrin termi *slaavilainen* on sopiva tällaisen lainasanakerrostuman karakterisoimiseksi, sillä kyseessä ovat lähinnä baltoslaavilaista rekonstruktiotasoa edustavat lainat, joiden slaavilaisuus määritellään leksikaalisen levikkikriteerin nojalla, mikäli ao. sanoja ei ole attestoitu dokumentoiduissa balttilaiskielissä.

Jos oletetaan, että tällaiset lainat on saatu nimenomaan niistä baltoslaavin murteista, jotka sittemmin kehittyivät nykyisiksi slaavilaiskieliksi, on lainasanakerrostuman omaksumisen historia hankalasti selitettävissä, sillä kantaslaavin ja kantasuomen oletettujen puhuma-alueiden välillä on ilmeisesti ollut leveä kielellisesti balttilainen vyöhyke (Kallio 2007b: 162; Liukkonen 1998: 13). Vaihtoehtoisesti voidaan olettaa, että ao. sanat ovat olleet olemassa myös niissä balttilaismurteissa, joista kantasuomi on omaksunut balttilaislainoja. Sittemmin sanat olisivat kadonneet historiallisesti attestoitujen balttilaiskielten edeltäjistä. Toisaalta – kuten Kallio (*ibid.* 163) on huomauttanut – ei muutaman lainan leviämiseen tarvita kuin yksittäisiä slaavin puhujia, jotka ovat olleet kosketuksissa uralilaisen kielikunnan läntisen haaran kieliyhteisöihin. Tulevalla tutkimuksella on näissä kysymyksissä paljon selvitettävää.

2.2. Novgorodin ruhtinaskunnan muodostuminen ja kantasuomen hajoaminen

Vaikka Pohjois-Venäjän slaavilaistumisen historia on tutkimuksessa yhä edelleen melko puutteellisesti kuvattu, on ilmeistä, että tällä monivaiheisella prosessilla on ollut merkityksensä myös kantasuomen hajoamisessa ja nykyisen itämerensuomalaisen kielialueen muotoutumisessa. Näin on ennen kaikkea siksi, että kantasuomea voi olettaa puhutun lähellä aluetta, jonne Novgorodin ruhtinaskunta muodostui (vrt. esim. Saarikivi & Grünthal 2005: 136; A. Aikio 2006: 45).

Laajemmassa kontekstissa itämerensuomen, germaanin, slaavin ja permiläisten kielten leviäminen pohjoiseen kuudennenkymmenennen leveyspiirin tuntumasta ovat melko samanaikaisia sydänkeskiajan etnisiä prosesseja. Ilmeisesti 800-luvun puolivälistä alkaen vallinnut suhteellisen lämmin kausi mahdollisti uusien maatalousmuotojen pohjoisrajan siirtymisen ja loi siten edellytyksiä myös kieliyhteisöjen rajojen liikkumiselle. Samaan aikaan heimojärjestelmän pohjalta syntyneet varhaiskeskiaikaiset kuningaskunnat kuten Tanska, Ruotsi, Novgorod ja Keski-Venäjän ruhtinaskunnat keräsivät taloudellista ylijäämää eliiteille ja loivat poliittisia edellytyksiä pohjoiseen suuntautuvalla asutus-toiminnalle. Maanviljelyn ja kyläasutuksen raja alkoi siirtyä pohjoista kohti. Nopeimmillaan tämä prosessi oli kaikkialla Pohjois-Euroopassa ehkä yllättävästi lämpimän kauden jo päätyttyä 1300–1500-luvuilla, ja 1700-luvun puoliväliin mennessä olivat maanviljely ja sitä harjoittavat väestöt levinneet kuta-kuinkin nykyisille pohjoisrajoilleen. Samalla syntyi uusia, pohjoisia elinkeinoja kuten kalastusta, metsästystä ja peronhoitoa harjoittavia ryhmiä, jotka etnisesti ja verkostojensa kannalta kuitenkin kuuluivat eteläisempiin valtaväestöihin.

Poliittisesti voimakkaiden skandinaavien ja slaavien dominoimien ruhtinaskuntien muodostuminen itämerensuomalaisten naapuruuteen johti pohjoisten alueiden intensiivisempään asuttamiseen, johon myös itämerensuomalaiset väestöt osallistuiivat. Suomenlahden ympäristössä kasvanut slaavilaistumis- ja 1000-luvulta alkaen myös kristillistymispaine yhdessä kasvavan väestön kanssa johti varmasti sekin migraatioihin, joissa osa itämerensuomalaisesta väestöstä etsiytyi kauemmaksi kasvavista kulttuurikeskuksista.⁶ Tällainen yhdistelmä attraktio- ja segregatiopainetta sekä niihin liittyvää yhtäaikaista kielialueen laajenemista ja kielellistä assimilaatiota lienee yleensäkin tyypillinen yhdistelmä kieliyhteisöllisiä ja etnisiä prosesseja kaupunkikeskusten läheisyydessä. Esimerkiksi Juha Janhunen (2009) kuvaa tässä niteessä kehityksiä, jotka monin paikoin Euraasiassa ovat johtaneet kielialueiden vähittäiseen siirtymiseen.

Muodostumisvaiheessaan Pohjois-Venäjän kaupungit ovat olleet hyvin monikansallisia (ks. esim. Makarov 1993: 100–119). Skandinaavisen yläluokan ja slaavilaisen rahvaan lisäksi niissä on asunut runsaasti myös itämerensuomalaista väestöä. Novgorodin tuohikirjeet karjalaisine henkilönimineen todistavat kolonisaatiovirroista, joissa karjalaiset kytkeytyivät Novgorodin ruhtinaskunnan väljästi johtamaan ja organisoimaan pohjoisten alueiden asuttamiseen. Tähän kuvaan sopii myös venäjän murteiden itämerensuomalainen laina-

⁶ Maantieteelliseltä dynamiikaltaan itämerensuomalaista kielialuetta läheisesti muistuttavan permiläisen kielialueen tapauksessa on ainakin ohutta historiallista evidenssiä slaavilaistumis- ja kristillistymispaineen vaikutuksesta pohjoisen alueen nopeaan asuttamiseen. Muun muassa Stefan Permiläisen pyhimyselämäkerran mukaan ne komit, jotka eivät halunneet ottaa vastaan kastetta, muuttivat pohjoisimmille alueille (Žitie). Vastaavia tšuideja koskevia perimätietoja on Pohjois-Venäjällä hyvin paljon (Pimenov 1965).

sanasto ja paikannimistö, joka ulottuu monille nykyisten itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktipintojen ulkopuolisille alueille.

Kantasuomen hajoaminen ja laajan slaavilaislainojen kerrostuman omaksuminen itämerensuomeen näyttävät olleen ajallisesti melko läheisiä tapahtumia. On huomattava, että itämerensuomalainen kielialue laajeni moneen suuntaan – ei ainoastaan sinne, missä itämerensuomalaisia kieliä tällä hetkellä puhutaan. Kieliperheen itäinen ekspansioalue on kuitenkin sitemmin kokonaan slaavilaistunut ja olemassa olevat itämerensuomalaiset kielet edustavat pääosin kieliryhmän historiallisesti läntisiä haaroja.⁷

Jälkiä itämerensuomalais-slaavilaisista kielikontakteista on venäjän murteissa hyvin laajalla alueella, joka pääpiirteissään vastaa Novgorodiin historiallisesti kuulunutta aluetta ja ulottuu nykyisten itämerensuomalaisten kielten naapuruudesta Komin tasavaltaan sekä Valkeajärven ja Kubenajärven väliselle vyöhykkeelle asti. Tästä laajasta itämerensuomalaisesta vaikutuksesta olivat josain määrin tietoisia jo mm. A. J. Sjögren (1832), M. A. Castrén (1844) ja muut varhaiset tutkijat, mutta vasta 1900-luvun jälkipuoliskon tutkimus on vahvistanut käsityksen itämerensuomalaisen substraatin laajuudesta pohjoisvenäläisissä murteissa ja aivan erityisesti pohjoisvenäläisissä paikannimissä (vrt. Matveev 2001–2007, Saarikivi 2006). Tulevaisuudessa merkittävää lisäevidenssiä kadonneiden itämerensuomalaisten kielimuotojen luonteesta alueella on odotettavissa myös permiläisten kielten itämerensuomalaisten lainojen tutkimuksen myötä (ks. Saarikivi 2006: 34–38⁸).

2.3. Kielellinen substraatti ja sen tutkimussuunnat

Itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimus on 1900-luvun toisella puoliskolla merkittävästi monipuolistunut ja koskee nykyisin kielen sanaston ohella yhä enemmän myös kielen rakenteita. Yleiskielitieteellisesti merkittäviä tutkimuksia on ilmestynyt mm. mahdollisista itämerensuomalaisista tai niitä muistuttavista substraattivaikutuksista venäjän kielessä (esim. Veenker 1967, Tkačenko 1985) ja itämerensuomalais-venäläisen kaksikielisyyden myötä syntyneistä kielen kontaktivarieteeteista (vrt. Sarhimaa 1999).

⁷ Eteläviros, joka historiallisesti näyttää muodostavan oman, kantasuomesta varhain erkaantuneen haaransa, saattaa olla ainoa jääne laajemmalla alueella puhutuista arkaaisista itämerensuomalaisista kielimuodoista (ks. Saarikivi 2007a: 92; vrt. myös Kallio 2007a). Pohjois-Venäjän eri alueiden substraattinimistön tutkimus tuonee tulevaisuudessa selvyttä eteläviron ja kadonneiden itäisten itämerensuomalaisten kielimuotojen suhteeseen.

⁸ Toivon voivani palata tähän teemaan toisaalla julkaistavassa artikkelissa, joka pohjautuu Rakveressa symposiumissa *Prehistoric linguistic map of Northern Europe* 17.10.2008 pitämäni esitelmään.

Tässä tutkimuksessa keskitytään sanastossa ilmeneviin kontaktivaikutuksiin. Sanastontutkimus on yhä edelleen muunkin kontaktilingvistiikan suhteen keskeinen tutkimusala mm. sikäli, että sanaston alkuperä voidaan useimmiten melko kiistattomasti osoittaa huolellisen tutkimuksen avulla. Lisäksi sanastoa näyttää siirtyvän kielestä toiseen ainakin jonkin verran useimmissa kielikontaktitilanteissa. Siksi se on avainasemassa myös hypotetisoitaessa muita kielijärjestelmän osia koskevia substraattivaikutuksia (vrt. Thomason & Kaufman 1988: 239–251; Saarikivi 2000). Käsitys, jonka mukaan kielikontaktit voitaisiin menestyksellisesti jakaa sanastoon vaikuttaviin ja kielen rakenteeseen vaikuttaviin (vrt. esim. Thomason & Kaufman 1988; Wiik 2002), onkin todennäköisesti osoitettu virheelliseksi, ainakin radikaaleimmissa muodoissaan (vrt. esim. Saarikivi 2000 ja A. Aikio 2004). Kielen morfosyntaksin muutokset ovat nimittäin sidoksissa mm. kontaktoivien kielten typologisiin piirteisiin ja kielten yleisiin kehitystendensseihin, mutta myös hankalasti rekonstruoitavissa oleviin kielisosiologisiin ilmiöihin. Tällaisista syistä ei useinkaan ole mahdollista sitovasti osoittaa, että morfosyntaktisen ilmaisurakenteen muutoksen on aiheuttanut juuri kielikontakti.

Sanastontutkimus säilyy siten nykyisessäkin historiallisen kielitieteen kehitysvaiheessa sinä historiallisen kielitieteen haarana, joka on keskeisin kielikontaktien ajoittamisen ja paikallistamisen kannalta ja jolla sikäli on eniten annettavaa esihistorian tutkimukselle (näin myös esim. Fox 1995).⁹ Eri alueiden kielenvaihdon mekanismien jäljittäminen ja rekonstruointi, mikä sekin on mahdollista nimenomaan historiallisen leksikologian keinoin, erityisesti paikannimistön ja murre sanojen tutkimuksen avulla, on keskeistä selvittäessä, millä alueilla venäjän murteiden fonetiikkaan/fonologiaan ja morfosyntaksiin on voinut syntyä suomalais-ugrilaisia substraattipiirteitä. Sanaston etymologinen tutkimus on siten katsottavissa sellaiseksi perustutkimukseksi, joka pohjustaa myös kielijärjestelmän substraattipiirteiden tutkimusta ja vasta oikeastaan luosille kunnolliset edellytykset.¹⁰

⁹ Tätä ei tietenkään tule ymmärtää niin, että kirjoittaja katsoisi muun kielikontaktien tutkimuksen olevan vähämerkityksellistä. Päinvastoin sillä on hyvin suuri merkitys kielen muutoksen suunnan ja dynamiikan, sen sosiaalisten edellytysten ja kontaktikielten luonteen ymmärtämiselle. Tämä kaikki on sanastontutkimuksessakin otettava huomioon.

¹⁰ Tämän artikkelin valmistelun loppuvaiheessa oli kirjoittajalla mahdollisuus kuulla Gerson Klumppin venäjän objektinmerkinnän taustalla olevia mahdollisia suomalais-ugrilaisia substraattivaikutuksia koskeva esitelmä Groningenissa 6.6.2009. Esitelmöitsijän johtopäätös oli, että mistään suorasta substraattivaikutuksesta, so. suomalais-ugrialaisten kielten rakenteiden kopioitumisesta venäjään, ei voi olla puhuttakaan, vaan molemmilla tahoilla melko monimutkainen objektinmerkintä on kehittynyt itsenäisesti. Tämä vastaa myös kirjoittajan käsitystä (Saarikivi 2000), jonka mukaan morfosyntaktinen muutos on harvoin osoitettavissa varmasti substraattiperäisiksi silloinkaan, kun sen taustalta löytyy kontaktitilanne, jossa monikielisyys on ”sekoittanut” kielijärjestelmän ”tasapainotilaa”. Poikkeuksena ovat sellaiset morfosyntaktiset muutokset, joihin sisältyy funktionaalisten morfeemien lainaamista – ja tällöinkin kielikontaktin tuloksena syntyvät uudet rakenteet ovat usein monin tavoin erilaisia kuin lähdekielen rakenteet (ks. esim. Sarhimaa 1999).

3. Uusi tutkimustilanne

Tällä hetkellä itämerensuomalais-slaavilaisen sanastokontaktitutkimuksen tilanetta luonnehtii ainakin kolme seikkaa, jotka kaikki antavat aihetta arvioida uudelleen edellä lyhyesti kuvattua, jo yli puoli vuosisataa sitten vakiintunutta tutkimuksen perusparadigmaa. Nämä ovat venäjän (vähäisemmässä määrin myös itämerensuomalaisten kielten) murre- ja nimistömateriaalien huomattava karttuminen, kontaktilingvistiikan teoreettinen edistyminen sekä kokonaan uuden kontaktikielimuodon paljastuminen Novgorodin tuohikirjeistä. Käsittelen seuraavassa kutakin näistä kolmesta kohdasta hieman yksityiskohtaisemmin.

3.1. Uudet dialektologiset materiaalit

Ensimmäinen näkökulma liittyy sekä venäläisen että itämerensuomalaisen dialektologian ja paikannimitutkimuksen tätä nykyä tyystin toisenlaiseen aineistopohjaan kuin puoli vuosisataa sitten.

Kuvamme murreosanaston koko kirjosta on merkittävästi tarkentunut sekä itämerensuomalaisten kielten että ennen kaikkea venäjän osalta. Muutamien melko satunnaiseen materiaaliin pohjautuvien tai yksittäisten kirjoittajien laatimien murreosanakirjojen asemesta on tutkijoilla nyt käytettävissä laajoja ja systemaattisesti kerättyjä murre- ja paikannimiaineistoja eri puolilta Venäjää.

Murreosanaston ja paikannimistön materiaalien nopea karttuminen 1900-luvun viimeisinä vuosikymmeninä onkin huomattavasti intensiivistänyt suomalais-ugrilaisista kielistä peräisin olevan paikannimistön ja murreosanaston tutkimusta. Muun muassa Irma Mullosen (esim. 2002), Sergej Myznikovin (2003, 2004) ja A. K. Matveevin tutkimukset ovat osoittaneet, että itämerensuomalainen kielialue on ollut huomattavasti nykyistä laajempi idässä vielä keskiajalla, kattaen suurimman osan Vienajoen vesistöä. Jekaterinburgissa Uralin yliopistossa on myös parhaillaan valmisteilla venäjän murteiden suomalais-ugrilaisien lainasanojen sanakirja (Matveev ym.).

Murremateriaalit ovat karttuneet itämerensuomalaisellakin taholla. Ne ovat mahdollistaneet mm. sellaisen työn kirjoittamisen kuin Mari Mustin *Vene laensõnad eesti murretes* (2000), joka sisältää tuhansia Mikkolalta ja Kalimalta puuttuvia enimmäkseen kapealevikkisiä lainoja. Ne osoittavat, että jos tutkimus ulotetaan murretasolle, venäjän leksikaalinen vaikutus itämerensuomeen on itse asiassa ollut hyvin voimakasta muissakin kielissä kuin karjalassa ja vepsässä (suomen osalta vrt. esim. Ruoppila 1986). Itämerensuomalaisesta kielialueesta voisi ilmeisesti kirjoittaa useitakin Mustin teoksen mallin mukaisia laajoja slaavilaislainoja esitteleviä tutkimuksia (vrt. esim. Plöger 1977).

3.2. Substraattitutkimuksen uudet metodit

Toinen näkökulma liittyy kielikontaktien ja kielenmuutoksen tutkimuksen sekä etymologian metodien kehittymiseen.

Useat tapaustutkimukset osoittavat, että kielellisinä substraatti-ilmiöinä leviää toisentyypinen sanasto kuin ”klassisina” lainasanoina. *Wörter und Sachen* -periaatteen mukaisten kulttuurilainojen asemesta kulttuurisesti alisteisessa asemassa olevan väestön kielestä omaksutaan kielenvaihtotilanteessa mm. ns. affekti- tai ekspressiivisanastoa (molempien termien täsmällinen sisältö on jossain määrin kiistanalainen) sekä paikallisiin ilmiöihin kuten maantieteellisiin muodostumiin, kasvillisuuteen ja eläimistöön liittyvää sanastoa (vrt. esim. Saarikivi 2000, 2004; A. Aikio 2004, 2009). Juuri tällaisista sanastotyypeistä näyttää olevan edelleen mahdollista osoittaa uusia itämerensuomalaisia laina-etymologioita venäläisille murre sanoille.

Edelleen, substraattisanastossa näyttää esiintyvän ekspressiivis- ja analogis-peräisiä muutoksia, jotka saattavat hämärtää lainan odotuksenmukaista äänneasua. Nämä piirteet eivät ole vieraita myöskään itämerensuomen slaavilaisperäisille lainasanoille, jotka monin paikoin edustavat uusimpia, ekspressiivistyneitä sanastokerroksia, vaikka eivät olekaan varsinaista substraattia.¹¹ Esimerkiksi Vesa Jarva on väitöskirjassaan (2003) mm. Terho Itkosen (1977) aikaisempaan tutkimukseen tukeutuen ansiokkaasti kuvannut eräitä alkuaan venäläisperäisiä ekspressiivistyneitä sanueita ja niiden variaatiota, joka analogian ohjaamana tuottaa äännelaillisesta kehityksestä poikkeavia sanastosuhteita.

Toinen seikka, joka vaikuttaa substraattiperäisen sanaston äänneasun epäodotuksenmukaisuuteen, on se, että substraattilainojen lähdekieli tai -murre on saattanut äänteellisesti poiketa nykyisistä kielimuodoista. Usein tällaisissa tapauksissa voi silti löytää sanastossa ja paikannimistöissä systemaattisesti toistuvia äänneilmiöitä, jotka mahdollistavat substraattikielen tunnistamisen ja kuvaamisen (vrt. A. Aikio 2004: 21–24; Saarikivi 2007a: 87–93).

Alueittain on mahdollista sekin, että lainautumisen yhteydessä toteutuneet äännesubstituutiot ovat eronneet toisiin murteisiin pohjautuvien, yleensä laajalevikkisempien appellatiivilainojen substituutioista. Erityisesti sananloppuisessa asemassa on substraattiperäisessä – kuten muussakin lainasanastossa – havaittavissa runsaasti ei-äännelaillisia, lähinnä analogisiksi kuvattavissa olevia muutoksia. Myös kansanetymologia eli substraattiperäisten lekseemien lankeaminen yhteen kielessä jo vanhastaan tunnetun sanaston kanssa voidaan katsoa analogian alalajiksi, vaikka sitä ei ole perinteisesti sellaisena pidetty. Kyseessä on

¹¹ Eräs syy tähän lienee, että venäläislainat on useissa tapauksissa omaksuttu kielessä jo olleiden vastaavien kulttuurikäsitteiden rinnalle.

nimittäin uuden lainasanan samaistaminen vanhastaan tunnettuun lekseemiin, eli sanan adaptaatio lähdekielestä kohdekieleen leksikaalisen analogian avulla. Kansanetymologia fonologisen ja morfologisen adaptaation keinona näyttää Pohjois- ja Keski-Venäjällä olleen huomattavan yleistä ainakin paikannimistöä lainatessa, mutta ilmiö on toistaiseksi puutteellisesti kuvattu.

Ilmeisesti keskeisin osa kielellistä substraattia onkin juuri paikannimistö. Tämä johtuu siitä, että paikannimet ovat yksiviitteisiä kielellisiä merkkejä, joita ei välttämättä ole tarvetta kääntää, koska niiden päämerkitys on konkreettinen paikka. Toisaalta juuri nimien yksiviitteisyyteen liittyvä leksikaalisen semantiikan puuttuminen on ollut aikaisempien sukupolvien kriittisille tutkijoille syy suhtautua skeptisesti paikannimien etymologioinnin mahdollisuuksiin (vrt. esim. Ravila 1937, 1940). Vaikka tällainen skeptisyys on ollut aikoinaan perusteltua, on nykyisellä historiallisella kielitieteellä metodeja ja aineistoja, jotka mahdollistavat paikannimistön luotettavan etymologioimisen ja sen käytön etnisen esihistorian lähteenä. Yhtäältä yleinen onomastinen teoria on selkeyttänyt kuvaa paikannimistön muodostamisen periaatteista ja tätä tietoa voidaan menestyksellisesti käyttää nimistön etymologioinnissa; toisaalta nimistön kenttäkeruu on tuonut tutkijoiden ulottuville laajat aineistot mikrotopyymejä, jotka vasta mahdollistavat luotettavat asutushistorialliset johtopäätökset.

Paikannimien muodostamista koskevan typologisen tiedon avulla on paikannimistöä mahdollista etymologioda suhteellisen luotettavasti, kuitenkin sillä edellytyksellä, että tutkijalla on käytössään suurehkoja aineistoja. Ne ovat tarpeen, sillä paikannimien yksiviitteisyydestä johtuen osa nimietyologioista on joka tapauksessa luotettavampia kuin toiset, ja luotettavien etymologioiden määrä kasvaa mitä enemmän toistuvia nimityyppejä ja niihin liittyviä maantieteellisiä piirteitä voidaan attestoida (yksityiskohtaisempaa kuvausta nimietyologioiden semanttisesta luonteesta ks. Saarikivi 2007a: 57–64).

Paikannimistön etymologioinnin on siis nojattava suuriin aineistoihin, jotta yleisimmät nimityypit ja äännesuhteet toistuisivat tutkimusmateriaalissa riittävän monta kertaa. Tällaiset aineistot ovatkin Venäjällä nopeasti karttuneet. Jekaterinburgissa, Uralin yliopiston venäjän kielen laitoksen paikannimitutkimuksen osastossa on tietoja yli 100 000:sta suomalais-ugrilaisperäiseksi oletetusta paikannimestä nyttemmin venäläistyneiltä alueilta, lähinnä Pohjois- mutta myös Keski-Venäjältä ja Uralin alueelta. Paikallisia, enemmän tai vähemmän kattavia kokoelmia elävien suomalais-ugrilaisten kielten nimistöstä on olemassa Petroskoissa, Joškar-Olassa, Iževskissä, Saranskissa ja Syktyvkarissa. Nämä uralilaisen etnohistorian kannalta tärkeät aineistot ansaitsisivat enemmän suomalaistenkin tutkijoiden huomiota.

Paikannimien muodostamista koskevan typologisen tiedon ja nimistö-
kokoelmien karttumisen ovat huomattavasti parantaneet onomastiikan edelly-

tyksiä palvella samantyyppisenä ”täsmätieteenä” kuin muutkin historiallisvertailevan kielitieteen haarat. Tämä on erityisen merkityksellistä sikäli, että paikannimien etymologisen analyysin merkitys historialliselle kielitieteelle ei rajoitu pelkästään nimien alkuperän selvittämiseen. Toisin kuin appellatiivisanaston etymologinen tutkimus, paikannimistön etymologinen tutkimus tuottaa luotettavaa tietoa myös kielialueiden historiallisista levinneisyyksistä ja rajoista. Olisikin toivottavaa, että myös muutama suomalainen jatko-opiskelija osallistuisi Pohjois- ja Keski-Venäjän eri alueiden muinaisten kielisuhteiden selvittelyyn esim. venäjäläisten arkistomateriaalien ja mahdollisuuksien mukaan myös itse keräämiensä tutkimusaineistojen pohjalta.

3.3. Novgorodin tuohikirjeet ja kontaktikielten aikaisempaa parempi tuntemus

Ymmärrämme nykyisin, että monet niistä slaavilaisista kielimuodoista, jotka ovat vaikuttaneet suomalais-ugrilaisiin kieliin, ovat merkittävästi eronneet nykyvenäjältä. Näin ollen myös äännesuhteet, joiden avulla itämerensuomalais-slaavilaiset kielikontaktit voidaan todentaa, ovat osin erilaiset kuin ne, joiden pohjalla operoivat esim. Jalo Kalima ja J. J. Mikkola klassisissa uralilais-slaavilaisia kontakteja käsitelleissä monografioissaan.

Keskeisin uusi aineistolähde tässä suhteessa ovat Novgorodin tuohikirjeet, jotka ovat tulleet päivänvaloon vasta 1960-luvulta alkaen (kriittinen editio ja filologinen analyysi vuoteen 2004 mennessä löydettyistä tuohista on Zaliznjak 2004). Vaikka slavistiikassa tuohikirjeitä on pidetty keskeisenä uutena aineistona, eivät fennougristit ole analysoineet juuri muita kuin selvästi itämerensuomalaisina pidettäviä irrallisia tekstinpätkiä, erityisesti kokonaan itämerensuomalaisista tuohikirjeistä 292 (vrt. Laakso 1999) sekä muutamia yksittäisiä sanoja (esim. Laakso [2005] sanaa *вытол* ja Helimski [1986] sanaa *лендома* ym.).

On kuitenkin syytä kiinnittää huomiota siihen, että tuohikirjeissä on itse asiassa hyvin paljon muutakin materiaalia, joka avaa uusia näköaloja itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimukselle. Ne sisältävät mm. huomattavan määrän itämerensuomalaisia henkilönimiä ja paikannimiä. Esimerkiksi noin 4–5 % kaikista tuohissa esiintyvistä nimistä saattaa olla tulkittavissa itämerensuomalaisiksi (vrt. Saarikivi 2007b: 241). Kun on ilmeistä, että Novgorodin yhteydessä asuneet itämerensuomalaiset ovat lisäksi käyttäneet myös kristillisiä henkilönimiä, jotka tuskin eroavat slaavien ja germaanien käyttämistä ainakaan kirjallisten lähteiden valossa, voidaan itämerensuomalainen väestö Novgorodissa arvioida kooltaan sängen huomattavaksi.

Toisekseen tuohet viittaavat siihen, että ainakaan osassa Novgorodin slaavia ei ollut tapahtunut eräitä itäslaavilaisia äänne muutoksia, muun muassa ns. toista palatalisaatiota ($*k > c$, vrt. Zaliznjak 2004: 41–45) eikä (täydellistä) polnoglasieta (ibid. 49–50). On ilmeistä, että tällaisilla havainnoilla on suuri merkitys slaavilaisten lainojen ikäämisen ja etsimisen kannalta. Ne oikeuttavat myös arvioimaan osin uudelleen aikaisempien tutkijoiden esittämää slaavilaislainojen korpusta.

4. Itämerensuomalaisia lainoja venäläismurteissa – uusia etymologioita

Seuraavissa kahdessa luvussa otan esimerkinomaisesti esille eräitä aikaisemmassa tutkimuksessa käsittelemättömiä tai puutteellisesti käsiteltyjä itämerensuomalaisia lainoja venäläismurteissa ja venäläis- tai slaavilaislainoja itämerensuomessa. Toivon näiden etymologisten esimerkkien osoittavan, että slaavilais-itämerensuomalaisten kontaktien tutkimus voi edelleen paljastaa uutta ja yllättävää sekä venäjän että itämerensuomen sanaston alkuperästä.

Ensimmäiseksi otan esille neljä aikaisemmin esittämätöntä venäläismurteiden itämerensuomalaista lainaetymologiaa, joissa ilmenee tyypillisiä substraattisanoille ominaisia piirteitä.

4.1. *вяха* 'suuri määrä jotakin'; 'jonkin verran jotakin'; 'suurikokoinen henkilö t. esine' < ksu **vähä* (> su *vähä* 'pieni')

Sana *вяха* tunnetaan venäläismurteissa Dal'in (I: 338) ja Vasmerin (I: 377) mukaan Vologdan alueella, Matveevin ym. (2004: 100–102) mukaan Arkangelin alueen Vilegodskin ja Primorskin piireistä. Se on pyritty etymologisissa sanakirjoissa yhdistämään toisaalta epäillen verbiin *ввязать* 'kutoa, sitoa' (Vasmer ibidem), toisaalta itämerensuomen **väki* 'voima' -sanueeseen (← ural **wäke*, Matveev ym. ibidem).

Ilmeiseltä näyttää, että molemmat näistä selityksistä ovat hylättäviä, edellinen sekä äänne- että semanttisen epämääräisyyden, jälkimmäinen äänne- ja äännekehityksen vaikeuksien (ims $*-k-$ [→ ka, ly, ve $-g-$] > ven x) tähden. Matveev ym. (ibid.) pyrkivät selittämään epäodotuksenmukaista keskikonsonantiston äännekehitystä viittaamalla mahdollisuuteen, että sana olisi sekaantunut ims **vähä*-sanueeseen ja jopa esittämällä, että merkitys 'jonkin verran; hieman' olisi syntynyt tästä sanueesta sitten sekaantuakseen toiseen, ims **väki*-sanueesta lainautuneeseen lekseemiin.

Jälkimmäinen oletus vaikuttaa kuitenkin tässä yhteydessä turhalta. Koko sana on selitettävissä ims **vähä*-sanueesta lainatuksi, aivan samoin kuin Jaroslavlin ja Kostroman alueen murteissa tunnettu vastaava murrekana *вяха* 'пустяк, что-либо незначительное', 'jokin vähämerkityksinen asia; pikkujuttu' (– tämän sanan, jota aiemmin on pitänyt merjalaisena Tkačenko [1985: 71], selittää itämerensuomalaiseksi Myznikov [2004: 298]).

Äänteellisesti sanan *вяха* selittäminen lainaksi ims *vähä*-sanueesta perustuu odotuksenmukaisesti äännesubstituutioihin. Itämerensuomen *h*:n substituutina on venäjän *x* etuvokaalisessa ympäristössä tavallisin (näin Matveev 2001, Saarikivi 2006; ims *h*:n substituutioista ks. myös Kiparsky 1958). Pienen ja suuren määrän välinen semanttinen vastakohtaisuus näyttää sekin olevan silloitettavissa useissa eri kielissä tapahtuneiden semanttisten kehitysten valossa. Aivan erityisesti 'pieni' ja 'melko paljon' merkitsevät sanat näyttävät olevan monissa eri kielissä synkronisestikin yhteydessä toisiinsa, esim. seuraavissa ilmauksissa: englannin *few* 'vähän; harva' → *a few* 'jonkin verran' → *quite a few* 'melko paljon', unkarin *kicsi* 'pieni' → *egy kicsit* 'hieman; jonkin verran', niittymarin *izi* 'pieni' → *iziš* 'jonkin verran'; pohjoissaamen *veháš* 'jonkin verran' < su *vähäisen* (← *vähä*, alun perin 'pieni'), jne. Nykyhelsinkiläisessä puhekielessä (ja ilmeisesti moniaalla muuallakin Suomessa) voidaan samoin käyttää sanaa *vähän* emfaattisessa merkityksessä tarkoittamassa runsasta määrää, jolloin sanalla on yleensä lausepaino (esim. *aika vähän sä otit sitä kastiketta* 'otit melko paljon kastiketta'). Vastaava suhde ilmenee myös itämerensuomen pohjoisryhmän sanojen *melkeä*, *melkein* ja *melko* slaavilaisessa lainaetymologiassa, josta jäljempänä (luku 5). Ilmeistä onkin, että määrää merkitsevillä sanoilla on sellaisia ("affektiivisia"?¹²) semanttisia piirteitä, mikä tekee ne alttiiksi lainautumiselle (vrt. edelleen myös ven *yūma* ja su *paljo* jäljempänä).¹³

Itämerensuomen *vähä* on yhtäältä selitetty germaaniseksi lainaksi, mutta toisaalta sillä on formaalisti sopiva vastine myös mordvalaiskielissä (SSA III: 478). Ottamatta kantaa siihen, tuleeko mordvan sanakin selittää germaanisperäiseksi tai kokonaan erottaa itämerensuomen *vähä*-sanueesta, voi todeta, että sanan germaaninen lainaetymologia (< **wāha* 'hieno, pienirakeinen' – alun perin Jorma Koivulehdon [1976] esittämä) – täyttää kaikki normaalit laatukriteerit.

¹² Vetoaminen "affektiiviseen" sanasemantiikkaan on etymologisen tutkimuksen traditio, jota voisi luonnehtia lähinnä perinteiseksi retoriikaksi. "Affektiivisiksi" kuvatut sanat sisältävät todellisuudessa monenlaisia merkitysvahteita, joita on vaikea niputtaa yhteen (affektiivisten sanojen ominaisuuksista sanastohistorian valossa ks. Kulonen 2006). Kun tässä artikkelissa ei kuitenkaan ole tarkoitus laajemmin kuvata sanasemantiikan ilmiöitä, en pyri purkamaan tätä melko vakiintunutta, mutta merkitykseltään epä-määräistä käsitettä.

¹³ Erityisesti 'suurta määrää' kuvaavia ilmauksia pyrkii ilmeisesti jatkuvasti kehittymään lisää. Tämän osoittamiseksi riittänee viittaus sellaisiin lähes loppumattomiin paljouden synonyymeihin kuin *tolkuttomasti*, *mielettömästi*, *runsaasti*, *yllin kyllin*, *yltäkylläisesti*, *mahdottomasti*, (Etelä-Suomen, erityisesti pääkaupunkiseudun puhekielessä:) *simona*, *pipona*, *homona*, *törkeesti*, *intona*, *sikana*, *roheesti* ym.

4.2. *уйма* 'suuri määrä' < ksu *(h)uima- 'hurja; suunnaton; valtava; pyörryttää'

Venäjän *уйма* ei ole kovin yleinen sana, mutta esiintyy silti useimmissa tärkeimmissä sanakirjoissa (esim. Ožegov s.v. *уйма* 'множество, большое количество', 'paljous, suuri määrä', jossa seuraavia esimerkkejä sanan käytöstä: *уйма дел* 'paljon asioita', *уйма вещей* 'paljon tavaroita', [pohjoism.] *народу уйма* 'paljon kansaa'). Kansanmurteissa sana tunnetaan mm. Aunuksen (Kulikovskij 124) ja Kostroman murteissa (jälkimmäisestä ks. Dal' IV: 480 – tässä virheellisesti verbin *уйма́ть* yhteydessä). Kun useimmat venäjän murre-sanakirjat eivät ole vielä toimitustyön nykyvaiheessa edenneet *y*-alkuisiin sanoihin, on mahdotonta arvella, kuinka laaja sanan levikki pohjoisvenäläisissä murteissa on. Tästä sanasta on kuitenkin ilmeisesti kokonaan erotettava samanasuinen *уйма* 'voimaton', joka kuuluu murteellisen verbin *уйма́ть* (kirjakielen *унима́ть*) 'ottaa pois' yhteyteen.

Mahdollinen yhteys verbiin *уйма́ть* on ainoa selitys, jonka Vasmerin (IV: 155) ja Černyhin (II: 287) etymologiset sanakirjat sanalle *уйма* tarjoavat. Sanan alkuperäinen merkitys olisi siis tässä tapauksessa 'erotettu; pois otettu' (Vasmer *ibidem*: 'столько, сколько можно взять', 'niin paljon kuin voi ottaa'). *Уйма* ei kuitenkaan tarkoita määräästä, erotettua lukumäärää, vaan nimenomaan suurta epämääräistä määrää. Tällaisena "ekspressiivisanana" se kuuluukin potentiaaliiseen suomalais-ugrilaiseen substraattisanastoon.

Sanan lainaoriginaaliksi edellä rekonstruoitu *(h)uima voidaan rekonstruoida kantasuomeen. Sillä on kahtalainen merkitys: toisaalta 'huumaus; päihtymys', toisaalta 'suunnaton; valtava'. Jälkimmäinen merkitys rajoittuu itämerensuomen pohjoisryhmään.¹⁴ *h*-alkuisen ja vokaali-alkuisen (h)uima-aineuksen kahtalaisuus voidaan havaita myös henkilönimissä. Esimerkiksi Suomessa esiintyvät sukunimet *Huima*, *Huimi*, *Uimi*, *Uimonen* jne., ja ilmeisesti samaa henkilönimiaineesta edustavat jo Novgorodin tuohikirjeissä attestoidut itämerensuomalaiset henkilönimet (*Гыму́й*, *Гыму́ев*; vrt. Saarikivi 2007b: 217–218). Samasta sanueesta muodostettu henkilönimi esiintyy myös pohjoisvenäläisessä asutusnimessä *Уйма* (vrt. Saarikivi 2006: 168). Näiden henkilönimien alkuperäisenä motivaationa lienee joko 'sekava; hullu; hupsu' tai 'hurja; raisu' (ehkä riippuen siitä, ovatko kyseessä olleet liikanimet vai lapsille annetut kutsumanimet).

Asutusnimen *Уйма* ja tuohikirjeissä esiintyvien henkilönimiasujen *Гыму́й*, *Гыму́ев* vertailu osoittaa, että sanavartalon *(h)- on substituoitu slaavin eri murteissa eri tavoin. Kun itämerensuomen *h*-äänteen substituutio venäjään

¹⁴ Tällaisissa ekspressiivisanoissa esiintyy sananalkuisen *h*:n katoa yleisimmin viron murteissa, liivissä ja vatjassa, mutta myös suomen murteissa (*uimistella* ym.).

lainatuissa sanoissa on hyvin moninainen (ks. Kiparsky 1958), on periaatteessa olemassa mahdollisuus, että myös venäläissanan lainaoriginaalissa olisi esiintynyt sananalkuinen **h-*. Kun Arkangelin alueen substraattinimistöissä kuitenkin joka tapauksessa on eräitä äännepiirteitä, jotka viittaavat pikemminkin itämerensuomen etelä- kuin pohjoisryhmään (vrt. ensi tavun etuvokaalin substituutio alempana käsiteltävässä lainassa *вопза*), voi varovasti olettaa, että *h:n* edustumisessa \emptyset :na on tässä tapauksessa kyse pikemminkin substraattikielen ominaisuudesta kuin venäläisestä substituutiosta. Myös Kiparskyn (ibid. 166–168) esittämien *h:n* substituutioesimerkkien valossa näyttäisi todennäköisemmältä, että *h > \emptyset* -substituutio esiintyisi etuvokaalinetisessä kontekstissa. Tässä tapauksessa appellatiivi *yūma* olisi siis omaksuttu samantyyppisistä substraattikielistä kuin henkilönimeen pohjautuva asutusnimi *Yūma*. Tulevan tutkimuksen tehtäväksi jää yksityiskohtien selvittäminen.

Alun alkujaan itämerensuomen **(h)uima* lienee germaanista alkuperää (< kgerm **swima* 'keinu; huojuu' [Hofstra 1985: 234] tai **hwima* 'Unsinn; Torheit' [R. Karstenin etymologia], LÄGLOS I: 114–115).

4.3. *вопза* 'metsästäjän ansapolku' (> ko *верга* 'ansapolku') < ims **virka* (yhdyssanoissa myös *virko-*) 'ansapolku'

'Metsästäjän ansapolku' merkitsevä *вопза* on yritetty selittää niin itämerensuomalaiseksi lainaksi kantasuomeen palautuvasta **orko*-sanueesta (> su *orko* 'notkelma; laakso') kuin komilaiseksi lainaksi samamerkityksestä sanasta *verga* (ks. yllä, vrt. Matveev ym. 2004: 94–96). Komin sanalla ei kuitenkaan ole mitään ilmeistä etymologiaa. Kaksitavuisena ja vokaaliloppuisena se vaikuttaa rakenteellisestikin uudelta, mistä syistä vastakkainen lainautumissuunta on todennäköisempi.

Yleisitämerensuomalainen **orko*-sanue on kyllä lainattu venäjään (vrt. Kalima 1919: 176: *орза* < ka *orko*). Pinegan, Mezenin ja Primorskin piirien murreaineistossa esiintyvä *вопза* 'rotko, alanne, kuivunut joenuoma' (Matveev ym. ibidem) voidaan todennäköisin syin tulkita *орза*-sanana paikalliseksi variantiksi,¹⁵ mutta tämän sanan merkitys on kaukana 'ansapolusta', eikä näi-

¹⁵ Vaikka venäläisessä dialektologiassa on joskus esitetty, että proteettisen *v:n* alue ei ulottuisi Arkangelin alueen pohjoisosiin (vrt. esim. Matveev ym. 2004: 95), näyttää ainakin Pinegan piirissä olevan kohtalaisen varmoja esimerkkejä proteettisesta labiaalinetisestä *v:stä*. Ehkä paras tällainen on murreasana *волгац* 'alanne; matala ranta; tulvaniitty' (Matveev ym. 2004: 92–93, etymologiasta vrt. Saarikivi 2004: 195), jonka täytyy vastata komisyrjäänin länsimurteiden matalaa rantaa (ym.) tarkoittavaa termiä *al'kes* (esim. KESKJa 32 – tästä vastaavuudesta en ollut tietoinen kirjoittaessani edellä mainittua artikkelia). Näiden sanojen lainaoriginaali on ilmeisesti ollut itämerensuomalainen johdos *alho*-sanueesta (***alho-s?*).

den merkitysten yhdistämisen ongelmaa ole tiettävästi käsitelty etymologisessa kirjallisuudessa.

Mitä ilmeisimmin alannetta ja ansapolkua tarkoittavat sanat onkin katsottava kahdeksi, toisistaan erotettaviksi homonyymisiksi sanueiksi. Tässä esitettävän uuden selityksen mukaan 'metsästäjän ansapolkua' merkitsevän sanan lainaoriginaali on kantasuomeen palautuva **virka* '(pyydys)jono'. Tämä puolestaan on erotettava yleisestä ruotsalaisperäisestä, itämerensuomen pohjoisryhmään rajoittuvasta sanueesta **virka* 'ammatti; toimi' (< mn *virki*, nr *virke*; SSA III: 456–457). Kyseessä on balttilainen laina (vrt. latv *virde*, *verdze* '(pitkä) rivi ym.' < **virge*, **verge*; SSA III: 456), joka on levikiltään laajempi ja mitä ilmeisimmin myös vanhempi kuin 'ammattia' ja 'toimea' merkitsevä *virka*, vaikka onkin nykykielessä harvinainen.

Suomen länsimurteissa *virka* on merkinnyt lähinnä 'ansapolkua', itämurteissa, karjalassa ja lyydissä taas puuhun merkittyjä rasteja tai pilkkoja, joiden avulla metsästäjä on merkinnyt kulkureittinsä. Itämurteisen merkityksen nojalla onkin helppo ymmärtää, miten 'ansapolun' merkitys on syntynyt 'pyydysjonon' ja tai 'pilkkejonon' merkityksestä. Karjalasta on lainattu myös venäjän murteiden *вергу*, joka kuvaa samaa käsitettä (vrt. ilmaus *ставить вергу* 'делать зарубки, метки на деревьях для отыскания напр. обратного пути', 'tehdä pilkkeitä t. merkkejä puuhun tien takaisin löytämistä varten', Kalima 1919: 84–85).

Ilmeistä on, että myös *ворга* 'metsästäjän ansapolku' on saman sanan edelleenkehittymä. Venäläislainan äänneasua on selitettävissä jo aikaisemmassa tutkimuksessa kuvatun, erityisesti paikannimissä havaittavan substituution valossa. Eräissä venäjän itämerensuomalaisissa lainoissa on nimittäin lainaoriginaalin etu- ja takavokaalin kombinaatio 1. ja 2. toisessa tavussa (itämerensuomen ns. takaharmoninen vartalo) substituoitu ensi tavun takavokaalilla (vrt. *вахма* < **vehka* 'Callus palustris', *padrozero* < **petrajärvi*; ks. esim. Saarikivi 2004: 194).

i:n takavokaalinen variantti on normaalitapauksessa tietenkin taka-*i* eli venäjän ortografinen *ы* (vrt. esim. Matveev 2001: 136–138) – ja tämä edustus todella onkin havaittavissa *virka*-sanueen yhteyteen kuuluvassa Primorskin piirissä attestoidussa lainassa *вырзум* 'tienviitta' ('ориентир, указатель', 'tienviitta'). Myös Matveev ym. (ibid. 99) vertaavat murreseanaa *вырзум* itämerensuomen pohjoisryhmän (su, ka) termiin *virkotie* 'ansapolku' (ks. esim. SKES 1784; SSA III: 456). Ilmeistä on kuitenkin, että myös paljon yleisempi *ворга* voidaan selittää samasta originaalista. Ensitavun vokaalin labiaalistuminen on bilabiaalin jälkeisessä asemassa katsottava hyvin luonnolliseksi ääntenmuutokseksi. 1. tavun vokaalin kvaliteettiin on sitä paitsi saattanut vaikuttaa sananalkuisen *v*-äänten ohella myös 2. tavun labiaalivokaali, mikäli lainaoriginaali todella

olisi lähinnä karjalainen *virko(tie/polku)*. Todettakoon tässä yhteydessä vielä kerran, että niin Vienajoen vesistön etnonyymi- kuin appellatiivikantaisessa nimistössä on kosolti todisteita keskiaikaisesta ja ilmeisesti myöhemmästäkin karjalaisasutuksesta (vrt. esim. Saarikivi 2000: 405 – tässä viittaus E. J. Popovan julkaisemattomaan kandidaatinväitöskirjaan).

Kun monet 'virkotietä' merkitsevän *ворга*-sanana atestaatioista näyttävät esiintyvän komisyrjäänin puhuma-alueen naapurustossa (Pinegan ja Mezenin piirien lisäksi mm. Vinegradovin, Ylä-Toiman ja Krasnoborskin piireissä), ei täysin poissuljettuna voida pitää sitäkään, että kyseessä olisi takaisinlaina komin *verga*-sanasta (joka siis tämän selityksen mukaan alkuaan < ven murt ***вырга* < ims **virko-*). Mainittakoon vielä lopuksi, että osassa pohjoisvenäläisiä murteita sana on edelleen kontaminoitunut 'alannetta' merkitsevän homonyymisen sanueen kanssa.

4.4. *воумать (воумовать)* 'ymmärtää; tietää; reagoida t. käyttäytyä järkevästi; osata' < ksu **vaimo-j-* 'henki; sielu'

Venäjän *воумать* esiintyy Jaroslavl'n ja sen lähialueiden, Vologdan ja Arkan-gelin alueen murteissa, siis melko laajalla alueella Keski- ja Pohjois-Venäjällä. 1900-luvun loppupuolelta sanasta on Pohjois-Venäjältä tietoja Holmogoryn, Kotlaksen, Ylä-Toiman ja Pinegan piireistä (Matveev ym. 2004: 90–91) ja Keski-Venäjältä Pošehonjen ja Mologan piireistä (Arja Ahlqvist 1998: 17; SRNG V: 33). Sanan suhteellisesta harvinaisuudesta kertoo kuitenkin, että se ei ole päätyntä Ožegovin eikä edes Dal'in sanakirjoihin, joista erityisesti jälkimmäinen sisältää hyvin paljon kapealevikkisiä pohjoisvenäläisiä murre sanoja.

Kaikesta päätellen sanalla on varsin laaja merkitysspektri, josta yllä on esitetty vain osia. Muun muassa Ahlqvistin (1998: 17–18) mukaan sanaa on Pošehonjen ja Mologan alueilla käytetty myös merkityksissä 'pyytää; vaatia', 'omata; hallita'.

Kaikki sanan etymologiset selitykset lähtevät siitä, että kyseessä on alkuperältään suomalais-ugrilainen lainasana. Tkačenko (1985: 111, 185) pitää sanaa merjalaista alkuperää olevana, mutta etymologioi sen kuitenkin itämerensuomen *voima*-sanueen avulla. Ahlqvist (1998: 17) pitää sanaa niin ikään merjalaisena, mutta rinnastaa sen itämerensuomen *oimi*-vartaloon, jonka merkitykset ovat 'järjissään; älytä; huomata'. Matveev ym. (2004: 90–92) ovat kallistuneet pitämään Tkačenkon etymologista selitystä parempana – viittaamatta kuitenkaan merjalaisiin, mikä pohjoisvenäläisen murre sanan tapauksessa onkin perusteltua.

Sekä Tkačenkon että Ahlqvistin selityksiä voi pitää äänteellisesti ja semanttisesti mahdollisina. Jälkimmäinen edellyttää labiaalinetistä proteettista *w*-ään-

nettä, joka on ominainen Keski-Venäjän pohjoisosien murteille; edellinen on joka suhteessa äänteellisesti odotuksenmukainen. Toisaalta Tkačenkon *voima*-etymologiaa vastaan puhuu, että *voima*-kantaista, lainaoriginaaliksi semanttisesti sopivaa verbiä ei ole atestoitavissa missään uralilaisessa kielessä.

Sana *voima* esiintyy lähinnä vain itämerensuomessa (pohjoissaamen äänteelliseksi vastineeksikin soveltuva *vuoibmi* lienee levikkisyyistä tulkittava lainaksi). Kaikkiällä itämerensuomessa sanan merkitys on 'valta; mahti; kyky'. Sikäli kuin sanavartalo esiintyy verbijohdoksissa, näiden merkitys ei ole 'ymmärtää' vaan 'tehdä voimakkaaksi' (vrt. su *voimauttaa*), 'tehdä mahdolliseksi' (vi *võimaldada*) tai 'tehdä voimattomaksi'. Sanan kantaverbillä *voi*-on tietenkin juuri sellaisia merkityksiä kuin 'osata', mutta nämä eivät esiinny *-m*-johdoksissa.

Ahlqvistin lainaoriginaaliksi ehdottama **ojme*-sanue taas on uralilaiselta taustaltaan hyvin sotkuinen. Sana rajoittuu suomeen ja viroon. Sitä muistuttaa hyvin paljon verbi *oivaltaa*, joka on johdos päätä merkitsevästä *oiva*-sanasta (vrt. *päätellä*); toisaalta sana muistuttaa ersän sanaa *ojme* 'henki', joka puolestaan on ims **vaimo*-sanueen äänteellinen vastine. Näiden sanojen välisiä suhteita tulisikin edelleen tutkia.

Voidaankin esittää, että venäjän verbi voisi liittyä pikemminkin länsiuralilaiseen 'henkeä' merkitsevään sanaan **wajma(-w/j)*, jonka jatkajia ovat suomen *vaimo*, viron *vaim* (: *vaimu*) 'henki' ja saamen *váibmu* 'sydän' (tämä on ensi tavun vokaalin valossa varhainen itämerensuomalainen laina) sekä ersän *ojme* ja mokšan *vajmä* 'henki'.

Myös tämä selitys on äänteellisesti täysin säännöllinen. Perinteisen selityksen I. tavun *a* on substituoitu varhaisemmissa venäjän murteiden ims lainoissa aina *o*:lla ja nuoremmissa sekä *o*:lla että *a*:lla (ks. esim. Matveev 2001; Kalima 1919: 46–47).

Itämerensuomen *vaimo*-sanue on siinä määrin polyseeminen, että *воимать*-verbin eri merkitysulottuvuudet voidaan selittää sen pohjalta. Sikäli kuin sanan alkuperäiseksi semantiikaksi voidaan rekonstruoida 'ymmärtää, oivaltaa', ovat venäjän murrekselle läheisiä erityisesti eräissä viron johdoksissa tavattavat merkitykset; vrt. *vaimukas* 'älykäs', *vaimukus* 'viisaus; älykkyys', *vaimne* 'henkinen'.

Ims *vaimo*-sanon alkumerkitys on selvästi 'henki; sielu', jonka pohjalta muut merkitykset voidaan ymmärtää. Ilmeisesti kyseessä on alkuaan deverbaalijohdos (**wajje-ma-*) hengittämistä merkitsevästä vartalosta **wajje-* 'hengittää' (→ saaN *vuoiñjadit* id.; Ante Aikio, suullinen tiedonanto). Samaa kantaa voisi hyvin olla myös vepsän *vajeh* 'sana' (← **wajje-š*), jonka alkumerkitys olisi siis 'henkäys; huokaus; vaikerrus' (semantiikan suhteen vrt. esim. ranskan *mot*, joka lienee alun perin ollut onomatopoeettinen, merkityksetöntä mumisemista

kuvannut sana, DHLF 2295–2296 – vastaava merkityksenkehitys tunnetaan moniaalla muuallakin). Mahdollisesti samaa kantaa voisivat olla myös suomen *vaikeroida* ja *vaiertaa* sekä viron *vaielda* ’valittaa’ vastineineen. Näiden alku-merkitys olisi siis suurin piirtein ’huokailla’, josta ’valittamisen’ merkitys.

5. Slaavilaisia lainoja itämerensuomessa – uusia etymologioita

Tässä luvussa esitän uusia slaavilaisia lainaetymologioita itämerensuomen sanoille. Käsitelen ainoastaan melko tavallisia yleiskielen sanoja. Aineisto on järjestetty väljän kronologisesti siten, että lainat 1–3 on katsottava hyvin nuoriksi (aikaisintaan myöhäiskeskiajalla omaksutuiksi), lainat 4–7 näitä jonkin verran vanhemmiksi ja laina 8 hyvin vanhaksi.

5.1. *loukku* < ven *ловка* ’pyynti; mieliala’, vanh. myös ’loukku’ (→ *мышоловка* ’hiirenloukku’)

Sana *loukku* ’pyydys, sadin’ esiintyy vain suomessa ja karjalassa. Jälkimmäisessä esiintyy myös rinnakkaisasu *loukas*. Tästä on SSA:ssa (II: 96–97) erotettu homonyyminen *loukku* ’pellavan tai hampun muokkausväline’, johon liittyvällä sanueella on itämerensuomalaisissa kielissä laajempi levikki (lyydi, viro).

Pyydystä merkitsevä *loukku* on suomessa levikiltään itämurteinen ja merkitsee ennen kaikkea hiirenloukkua, karjalassa myös karhun loukkua. Sanueen ensiesiintymä kirjakeleessä on ilmeisesti Abraham Kollaniuksen maanlain suomenoksessa vuonna 1648, jossa esiintyy johdos *loukas* (tämä tosin voisi olla myös *loukko*-sanueen yhteyteen kuuluva johdos). Muoto *loukku* esiintyy ensimmäisen kerran ilmeisesti vasta Lönnrotin sanakirjassa.

Sanaa on etymologisessa kirjallisuudessa käsitelty vain vähän. Ahlqvist (1871) viittaa sanaan itämerensuomalaisten kielten kulttuurisanastoa käsittelevässä tutkimuksessaan. Hän yhdistää sanan homonyymiseen sanaan *loukku* ’pellavan tai hampun muokkausväline’ ja pitää molempia alkuperältään onomatopoeettisena. SKES (304–305) ei anna sanan *loukku* alkuperästä selitystä, mutta viittaa tässä yhteydessä ilman kommentteja sanaan *loukko* ’kolo, reikä; nurkka’. Tämä lienee kuitenkin pikemminkin germaanisen lainasanan *lovi* johdos (ks. esim. SSA II: 96; sanan *lovi* taustasta ks. LÄGLOS II: 220–221). Etymologisessa kirjallisuudessa esitetyt vertailut mariin ja ugrilaiskieliin vaikuttavat perusteettomilta jo siksi, että itämerensuomalaisten kielten *loukku* edustaa fonotaktisesti uutta rakennetyyppeä useiden äännepiirteiden nojalla (1. tavun pitkä

vokaali, kaksoiskonsonantti sanan keskellä ja 2. tavun *u* – joka tosin voisi periaatteessa olla johdinaines tai sellaisen osa).

On siis syytä olettaa, että sana *loukku* melko nuorta alkuperää, lähinnä laina tai johdos. SSA:n (II: 95–96) mukaan se on kuitenkin ”onomat. alkuperää”. Oletusta onomatopoeettisuudesta ei tässä yhteydessä perustella mitenkään. NSES:ssä (s. 631) esitetyn, niin ikään sanan oletettua onomatopoeettisuutta kommentoivan selityksen mukaan ”loukkupydyksessä on koholle viritetty kansi tai muu ylärakenne, joka pyydyksen lauetessa putoaa louskahtaen alas. Pyydyksen nimitys on johdos tätä laukeamisen ääntä jäljittelevästä sanavartalosta.”

NSES:n selitystä vastaan voidaan huomauttaa, että ao. oletettua ääntä jäljittelevää sanavartaloa (?**louk-*) ei ilmeisesti ole atestoitu missään. Ilmeisesti ei ole olemassa myöskään onomatopoeettista konventiota, joka esiintyisi muissa sanoissa (**löykyttää*, **loukkua*, **leukutella*, **läykättää* tms.) ja joka olisi voinut toimia mallina oletetulle onomatopoeettiselle vartalolle **louk-*. Oletus sanan onomatopoeettisesta alkuperästä tuntuu näin ollen *ad hoc* -selitykseltä, jolle ei ole osoitettavissa tukea muusta sanastosta.¹⁶ Ilmeistä on, että *loukku* on muuta alkuperää.

Venäjässä esiintyykin sanavartalo, joka todennäköisesti on suomen ja karjalan *loukun* lainaoriginaali. Nykyisessä venäjän kirjakielessä ’pyydys, sadin’ on *ловушка*. Tämä puolestaan on formaalisti deminutiivi (niin ikään ”deminutiivisesta”) johdoksesta **lovka* ’pyytäminen; pyydys’. Tätä nominivartaloa ei nykyisin käytetä pyydystä merkitsevänä sanana – venäjän yleiskielessä *ловка* on ainoastaan ’pyytäminen; kalastaminen; metsästäminen’ – mutta tällainen merkitys on säilynyt yhdyssanassa *мышоловка* ’hiirenloukku’.

Kyseessä oleva venäjän sana kuuluu laajaan sanueeseen, josta on johdettu myös *ловить* ’pyytää; metsästää, kalastaa; ottaa kiinni’ ja *ловкий* ’vilkas; ovela’. Koko sanueen kantasana on *лов*, joka tarkoittaa sekä ’pyytämistä’ että ’saalista’. Tämä sana palautuu mitä ilmeisimmin indoeurooppalaiseen kantakieleen (Vasmer II: 508).

Äänteellisesti laina on odotuksenmukainen, jos lähtökohtana on ollut yhdyssanassa *мышоловка* säilynyt *-ловка*. Myös eräissä jo aikaisemmin atestoiduissa venäjän feminiineistä saaduissa lainoissa esiintyy *u* venäjän 2. tavun *a*:n substituuttina; vrt. esim. *kasku* < *сказка* (SSA I: 323), su murt (KarjKann) *kortu* ’veneen peräkannen alla oleva säilytystila’ < *корма* ’laivan perä’ (SSA I: 404), su murt (kaakk. Laat- ja PKarj Ink Verml) *kalsu* ’naisten lumisukka; sääryys; sukanvarsi’ < ven *колоша* (SSA I: 290). Myös monissa muissa nuorissa

¹⁶ Myös pellavan ja hampun muokkauksessa käytettävä *loukuksi* kutsuttava väline on sekin selitetty onomatopoeettiseksi sanaksi. Tässä tapauksessa todella onkin käytössä hyvällä tahdolla onomatopoeettiseksi katsottava ilmaus *loukuttaa pellavia*. Tulevaisuuden äänteellisesti motivoitujen sanojen tutkimuksen selvittämiseksi jää, onko tässä todella kyseessä johonkin konventioon perustuva ääntä jäljittelevä sana.

venäläislainoissa esiintyy 2. tavun *u*, mikä viittaa siihen, että venäläislainojen omaksuminen *u*-vartaloon on ollut melko tavanomaista (*pirtu* < *cnupm* [SSA II: 374], *paunu* 'lammikko; poukama' < ven *багно* [SSA II: 327], murt *hotu* 'tie; väylä; suunta' < ven *ход* 'kulku; käynti; väylä' [SSA I: 175], murt *peku* 'kilpa-ajo' < ven *бег* 'juoksu; pako' [SSA II: 332]). Sama ilmiö näkyy lukuisissa nuorissa ja yleisesti tunnetuissa ruotsalaislainoissakin; vrt. *pannu* < nr *panna*, *lettu* < nr *plätt*, *myssy* < nr *mössa*, *lyhty* < nr *lykta*, *lykky* < nr *lycka*, *rappu* < nr *trappa*, *piippu* < nr *pipa* jne.¹⁷

Semanttisesti lainaoletus ei kaivanne perusteluja: lainanantaja- ja -saaja-kielten merkitykset ovat identtiset.

5.2. *laukku* < ven *лавка* 'kauppa' (sana levinnyt ns. *laukku*-kaupan mukana, vrt. *laukkuryssä* alk. 'kaupparyssä')

Loukun riimisana *laukku* tarkoittaa suomen murteissa erityisesti nahkaista kantovälinettä tai koteloa. Se ei esiinny kuin suomessa ja karjalassa, minkä lisäksi se on näistä kielistä lainattu saameen (> saaN *lávka* Lu In Ko Kld T). Sanasta on muodostettu vain vähän yhdyssanoja ja johdoksia, mm. *laukkulainen* ja *laukkuryssä* 'venäläinen t. karjalainen kulkukauppias'. Murretiedot sanasta näyttävät melko vähäisiltä ja ne painottuvat Kainuuseen ja Pohjanmaalle. Kirjallinen ensiesiintymä on vuoden 1642 Raamatusta.

Etymologisista sanakirjoistamme SKES (281) ja SSA (II: 54) yhdistävät sanan epäillen (SKES "vrt.", SSA "mahd.") homonyymisiin suomen sanoihin, joista toinen merkitsee 'palkoa' ja 'taskuruohoa', toinen 'aukkoa' ja 'notkelmaa'. Ainakin jälkimmäinen näistä sanoista on ilmiselvä germaaninen laina, < **lauko-* → sa *Lauch* 'vuorensola', ks. esim. SSA *ibid.*, LÄGLOS II: 180). 'Palkoa' ja 'taskuruohoa' merkitsevä sana näyttäisi todennäköisimmin kuuluvan tavalla tai toisella sanan *laukka* 'sipuli' yhteyteen. Tämäkin on germaaninen laina (< **lauka-* → ru *lök* jne.).

Joka tapauksessa on vaikea nähdä, miten 'aukon', 'notkelman' tai 'palon' merkityksestä päädyttäisiin nahkaiseen *laukkuun*, eivätkä SKES ja SSA edes yritä tätä selittää. Myöhemmin ilmestynyt NSES (581) onkin realistisempi ja toteaa, että "sanavartalon alkuperä on epäselvä".

Fonotaktisesti on kuitenkin ilmeistä, että kyseessä on nuori laina tai johdos. Huomattavaa onkin, että sanaa *laukku* ei ilmeisesti missään murteessa ole käytetty pääasiallisena kantovälineen nimityksenä. Kaikissa murteissa on käy-

¹⁷ On syytä huomata, että tämä nuorten venäläislainojen 2. tavun *u* on periaatteessa eri alkuperää kuin vanhoissa kantasuomeen saaduissa slaavilaislainoissa esiintyvä ns. isosta jeristä syntynyt *u* (vrt. *papu* < ksu **papu* < **bobъ* [> ven *боб*] id., *laatu* < ksu **laatu* < **ladъ* [> ven *лад*] 'sopu; järjestys; liitos').

tetty tässä merkityksessä muita sanoja kuten *reppu*, *kotti*, *kontti*, *komi* ja *pasa*. Tätä taustaa vasten voikin olettaa, että *laukku* on yleistynyt nimenomaan jonkin erityisen, lähinnä nahasta valmistetun kantovälineen nimityksenä niissä murteissa, joissa se tunnetaan. Ne kantovälineen nimitykset, joiden etymologia on tiedossa, ovat yleensä lainoja: vrt. *reppu* (< ru, vrt. nr *skräppa*; SSA III: 66), *kotti* (< germ; SSA I: 413).¹⁸ Vanhastaan tunnettuja slaavilaislainoja ovat esim. *kisa*, *kissa* 'pussi; nahkalaukku' (Kalima 1952: 51) ja *värtsi* 'säkki' (ibid. 188).

Kun sanaan liittyvät murre tiedot näyttävät painottuvan laukkukauppaan, tuntuisi houkuttelevalta yhdistää sana venäjän kielen 'kauppaa' merkitsevään sanaan *лавка*. Karjalan kautta suomeen omaksutuissa uusissa venäläislainoissa (kuten myös mm. uusissa ruotsalaislainoissa) on muutoinkin paljon *u*-päätteisiä sanoja myös venäjän feminiineissä (vrt. yllä) ja voi todeta, että *laukku* on äänne-asultaan täysin odotuksenmukainen. Vastaava sana on aunuksenkarjalassa käytössä 'kaupan' merkityksessä nykykielessäkin. Samasta originaalista on lainattu myös stadin slangin *lafka* 'kauppa'.

Venäjän *лавка* on johdos sanasta *lava* 'penkki; lava; teline'. Sanan alkuperäinen merkitys on siis 'tavarahylly', josta on kehittynyt 'kauppa' ('tarjolla olevat tavarat'). Saamelaisvastineen (saaN *luovvi* 'patsaiden varassa seisova ruoan, heinien ym. säilytyslava' – sana esiintyy useimmissa saamelaiskielissä) valossa ei kantasuomeen palautuva ims **lava* ole lainattu tästä sanasta, vaan sen balttilaisesta vastineesta (vrt. liett *lóva* 'makuusija', SSA II: 57). Toista samaan sanueeseen kuuluvaa diminutiivista johdostyyppiä edustaa slaavilaislaina *lavitsa* (< ven *лавуца*), omapohjainen johdos lienee puolestaan *laveri*.

Černyhin etymologisen sanakirjan mukaan sanaa *лавка* on käytetty 'kaupan' merkityksessä jo 1300-luvulla (Černyh I: 462). Hän siteeraa myös Richard Jamesin matkakertomusta Pohjois-Venäjältä (1618–1619), jossa niin ikään mainitaan merkitys 'a shop' nimenomaan Arkangelin alueen venäläismurteissa eli samassa kuvernementissa, jonka asukkaita myös laukkukauppaa harjoittaneet karjalaiset olivat.

'Kaupan' ja 'kantovälineen' merkityksien yhdistäminen voi aluksi tuntua hätkähdyttävältä. Tosiasia kuitenkin on, että itärajaa pitkin käyty laukkukauppa, joka 1500–1600-luvuilla ilmeisesti oli jo vakiintunut elinkeino, oli siinä määrin tärkeä karjalaisten ja suomalaisten välisen kanssakäymisen muoto, että se on voinut juurruttaa tällaisen sanan suomen itämurteisiin. Saatavissa olevien tietojen mukaan laukkukauppaa on harjoitettu koko itärajan pituudelta, mutta erityisesti Vienan Karjalassa. Kauppaa harjoitettiin erityisesti talvisaikana, jolloin miesväki oli joutilaana. Karjalaisten laukkukauppiaiden myyntiartikkeleja

¹⁸ Arvoituksellinen on *kontti*, jota sekä äänneellisesti että semanttisesti muistuttavia sanoja on obinugrilaisissa kielissä (esim. SSA I: 398). Sekä sanan fonotaksi että merkitys viittaavat kuitenkin melko nuoreen alkuperään.

olivat pääasiassa tekstiilit ja niiden käsittelyyn tarvittavat työkalut, mm. neulat, naskalit, napit, veitset, sakset, langat, vyöt ym. Laukkukaupalla oli ilmeisesti tärkeä rooli myös karjalaisten keskeisten sosiaalisten suhteiden tiivistäjänä, sillä myytävät tavarat hankittiin mieskunnittain ja matkaan lähdettiin yhdessä (Kortesalmi 1975).

Kauppiaiden laukuista käytettävissä olevien tietojen mukaan laukun koon on määrännyt se, että siihen on saatu kangaspakka pystyyn (ibid.). Laukkukauppiiaan laukun mittasuhteet, valmistusmateriaalina käytetty nahka sekä erillinen funktio, kauppatavaran kuljetus, ovat varmasti olleet riittäviä perusteita laukkukauppiaiden laukun hahmottamiseksi omanlaisekseen kantovälineeksi.

Se, että 'kaupan' ja 'laukun' välillä todella vallitsee semanttinen yhteys, käy havainnollisesti ilmi myös sanan *pörssi* kehityksestä. Tämä internationalismi on alun perin tarkoittanut 'rahapussia' (vrt. vulgäärilatinnan *bursa* 'rahapussi'), josta on kehittynyt ensin 'kassan', ja 'rahanvaihdon', sitten 'kauppapaikan' ja lopulta 'arvopaperikaupan' nimitys (toimittajan arvokas huomautus, vrt. esim. Kluge 2002: 141).

Annetun selityksen valossa on sanan *laukkuryssä* varhaisin merkitys ollut 'kaupparyssä'. Vastaava termi on myös *kauppasaksa*, jonka alkuosa niin ikään merkitsee yleisesti 'kauppiasta' tai 'kaupankäyntiä'. Huomionarvoista on sekin, että *kauppasaksan* synonyymi on *kamasaksa*, joka merkitsee kauppamiehen asemesta tavaraa kantavaa saksilaista (– myös tästä *kauppasaksaa* koskevasta huomautuksesta olen kiitollisuudenvelassa toimittajalle).

5.3. *melke(in), melko, melkeä* 'isonlainen' < ven *мелкий* 'pieni' < mven **мѣлькѣ* id.

Adverbi *melkein* sekä vahvennussana *melko* 'aika; huomattavan; koko lailla' ja tämän johdos *melkoinen* ovat nykykielessä yleisiä. Kyseessä ovat johdokset nykykielestä lähes kadonneesta sanasta *melkeä* 'joltinenkin; isonlainen; paljo; melko suuri' (ks. esim. SSA II: 158; SKES 339). *Melkein* on tämän sanan kivetynyt monikon instruktiivimuoto, joka esiintyy jo Agricolalla. Myös kantasana *melkeä* esiintyy jo Finnolla 1580 (SSA ibid.). Adverbin *melko* suhde näihin on samanlainen kuin esim. suhde *selkeä* → *selko*, *ruskea* → *rusko* ym.

Kansankielestä *melkeä* tunnetaan lähinnä savolaismurteista sekä Keski-Pohjanmaalta, lähisukukielistä karjalasta ja vatjasta. Jälkimmäisessä sanan käyttö poikkeaa suomesta: vatjan *melkettä* tarkoittaa 'melkein; juuri'. Muualla itämerensuomessa sanue on tuntematon. 'Jonkin verran' tarkoittavana vahvistus-sanana käytetään niissä muita, niin ikään uusia sanoja (vrt. viron yhdysana *peaaegu*, kirjaimellisesti "pääaikaan"). Itämerensuomesta sana on edelleen

lainautunut saameen (saaN *mealgat* 'melko lailla; aika paljon' – sana esiintyy myös luulajan-, inarin- ja koltansaamessa). Saamen sananloppuisista aineksista päätellen lainaoriginaali on ollut lähinnä kantasuomen **melketä*.

Melkeä-sanan alkuperää ei etymologisissa sanakirjoissamme valaista millään tavalla. Ilmeistä kuitenkin on, että kyseessä on slaavilaislaina (– olen aikaisemmin käsitellyt sanan etymologiaa lyhyesti eräässä hieman obskyyrissa yhteydessä, Saarikivi 2008). Se vastaa täsmällisesti muinaisvenäjän johdostyyppiä **мѣлькѣь* 'pieni; vähäinen' (→ nykyvenäjän *мелкий*). Sana esiintyy myös muissa slaavilaisissa kielissä. Sitä käytetään erityisesti matalasta vedestä, venäjässä myös pienistä, vähäisistä tai vähämerkityksisistä asioista (*мелкий песок* 'hieno hiekka', *мелкая дождь* 'sadekuuro; pikku sade', *мелкие деньги* 'pikkuraha; kolikot', *мелкий скот* 'pienkarja', *мелкое производство* 'pienyrittäjäyys; pientuotanto' jne.; ks. esim. Ožegov s.v. *мелкий*). Samaa kantaa on myös mm. venäjän 'pikkujuttua' ja 'pikkurahaa' tarkoittava *мелочь*.

Äänteellisesti ei lainautumisoletuksessa ole epäsäännöllisyyksiä. Lainan tulee kuitenkin olla suhteellisen nuori, sillä muinaisvenäjän *ě*:n on lainautumisen aikaan täytynyt jo olla langennut yhteen *e*:n kanssa ja *ь*:n kadota. Myös sanan kapea levikki itämerensuomessa viittaa nuorehkoon lainaan – ainoana itämerensuomalaisten kielten eteläryhmään kuuluvana kielenä vatja on voinut saada sanan lainana inkerinsuomalaisista murteista. Varmana tätä ei kuitenkaan voi pitää vatjan sanan suomesta ja karjalasta poikkeavan käytön takia.

'Pienen' ja 'melko suuren' käsitteiden välistä semanttista yhteyttä on yllä jo perusteltu sanan *вяха* itämerensuomalaisen lainaetymologian yhteydessä (luku 4.1). Slaavin **мѣлькѣь* ja itämerensuomen *melkeä* suhtautuvat toisiinsa varsin samalla tavoin kuin venäjän murteiden *вяха* ja itämerensuomalainen lainaoriginaali **vähä*.

Sanan *мѣлькѣь* alkuperästä slaavissa on esitetty erilaisia versioita, mutta todennäköisemmin se kuuluu hienoksi jauhamista merkitsevään sanueeseen (esisl **melti*), josta ovat peräisin myös mm. *мельница* 'mylly' ja *молоть* 'vasara' (ks. esim. Vasmer II: 596; Černyh I: 522). Huomattakoon, että sanasta näyttää jo varhain kehittyneen myös hienoa hiekkaa merkitsevä *мель*. Tätä myös ukrainassa, tšekissä ja puolassa esiintyvää johdosta käytetään matalista kohdista joessa sekä joen kuljettamasta hiekasta (esim. Vasmer *ibidem*). Näyttääkin todennäköiseltä, että suomen itämurteiden ja karjalan hiekkasärkkää merkitsevä *mella* on laina tästä sanueesta. Tällöin se olisi siis erotettava homonyymisestä saamelaislainasta (< saaN *mielli*) joka merkitsee hiekkatörmää ja rajoittuu levikiltään peräpohjolaismurteisiin (ks. esim. SSA II: 158). Saamen sana on alkuaan skandinaavista alkuperää (< mn *melr*, *ibid.*).

5.4. *kalu* alun perin 'keppi' < mven **kolъ* (> ven *кол*) id.

Sana *kalu* esiintyy kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä inkeroista ja eteläviroa lukuun ottamatta. Sana on lainattu eri merkityksissä myös ruotsin ja venäjän murteisiin (SSA I: 292; SKES 152).

Sanalla on kolme merkitystä: 'keppi', 'tavara' ja 'penis'. Näistä ensimmäinen on levikiltään laajin ja se on yksinomainen vepsässä ja lyydissä. Merkitys 'tavara' esiintyy suomessa, karjalassa, virossa ja vatjassa. Virossa, jossa merkitystä 'keppi' ei lainkaan tunneta, sana esiintyy ainoastaan monikollisena (*kalud*) ja se merkitsee 'vanhat esineet, rojut, ryysyt'. Merkitys 'penis' tunnetaan laajalti suomen murteista, karjalasta ja inkeroisesta. Sanan muita sukukieliä kapeampi semantiikka ja murrelevikki virossa panee epäilemään lainautumista suomesta ja tämä tuntuu mahdolliselta selitykseltä vatjankin sanan kohdalla. Tässä tapauksessa kyseessä olisi siis alun perin itämerensuomen pohjoisryhmään rajoittunut sana – aivan varmana ei tätä kuitenkaan voitane pitää.

Sanan alkuperää selittäessään kolme etymologista sanakirjaamme eroavat toisistaan melko huomattavasti. SKES (ibid.) katsoo muutta mutkitta sanan palautuvan asuun **kalvu* ja vastaavan vanhana sukulaissanana pohjoissaamen sanaa *gálvu* 'talousesine tai taloustavara'. Samalla kuitenkin on sanan alkumerkitys itämerensuomessa SKES:n mukaan 'kuiva palikka, kepakko, puun palanen', eikä itämerensuomen ja saamen alkuperäismerkitysten eroa pyritä mitenkään silloittamaan.

SSA:n (s.v.) selitys on kaikkineen hankalasti tulkittavissa ja siksi lainaan sen seuraavassa kokonaan:

Jos sana palautuu asuun **kalvu*, se voi ositt. olla = lpN *gálvu* (Pi Lu In Ko) '(kauppa, talous)tavara, työkalu; (Ko myös) miehen kalu'; toisaalta ims *kalu* merk:ssä 'kuivunut puunkappale, kepakko, palikka' voi olla samaa onomat.-deskr. alkuperää kuin *kalikka* (ks. tätä, vrt. myös *kälviä*).

Annetusta selityksestä ei yksiselitteisesti ilmene, pitävätkö SSA:n kirjoittajat pohjoissaamen *gálvu*-sanuetta vastineineen *kalu*-sanueen vastineena (mitä tarkoittaa "ositt." alkuperä?), ei liioin sitä, onko se "onomat-deskr." alkuperää. Myös ao. sanan suhde *kälviä*-sanueeseen jää hämäräksi ja "vrt."-viittauksen tarkoitus epäselväksi. Koko artikkelin sävy on ehdollinen eikä se auta ymmärtämään käsiteltävän sanan taustaa kovin paljon.

NSES (333–334) erottaa toisistaan "äänteellisesti motivoidun" selityksen ja rinnastuksen saamen sanaan *gálvu*. Rinnastus saamen sanaan on NSES:n mukaan epäilyttävä, sillä itämerensuomalaisen sanan **kalvu* "...olemassaolosta ja alkuperästä ei ole mitään tarkempaa tietoa." (ibid.). Äänteellisesti motivoidun

selityksen ollessa oikea kuuluu *kalu* tämänkin sanakirjan mukaan yhteen sanojen *kalikka* ja *kalista* kanssa.

Uralilaisten kielten äännehistoriaan perehtyneen on hankala ymmärtää, miksi kaikki kolme etymologista sanakirjaa pitävät pohjoissaamen sanaa *gálvu* itämerensuomen sanan **vastineena!** Onhan ilmeistä, että sanapari ei täytä mitään vastineen tunnusmerkkejä: ensinnäkin itämerensuomen sana vaikuttaa fonotaktisesti uudelta (2. tavun *u*); toisekseen, kuten NSES aivan oikein toteaa, ei itämerensuomessa ole jälkeäkään 2. tavun *-v-*äänteestä, ja kolmanneksi sanojen äännesuhde ei edes ensimmäisen tavun osalta ole säännöllinen (ims *a ~ saa á* pro *a ~ uo*; ks. esim. Korhonen 1981: 89–92 – *a ~ á* on lainoille ominainen äännesuhde).

Koska erityisesti SSA:n runsaita ”onomatopieettis-deskriptiivisiä” selityksiä on asiantuntevasti kritisoitu toisaalla (vrt. esim. Koivulehto 2001a, 2001b; A. Aikio 2001; Nikkilä 2002) ja deskriptiivisyyden ja onomatopieettisuuden käsitteet muutenkin toivottavasti lopullisesti erotettu toisistaan (esim. Mikone 2002 ja Jarva 2003, näin tulkintani mukaan myös Kulonen 2006)¹⁹, en ruodi tällaisiin selityksiin liittyviä ongelmia tässä. Sen sijaan on syytä todeta, että muinaisvenäjässä esiintyy ’keppiä, palikkaa, kalikkaa t. hirttä’ merkitsevä sana *коль*, joka täsmällisesti vastaa itämerensuomen *kalu*-sanaa kaikkien tunnettujen vanhojen slaavilaislainojen äännekriteerien nojalla.

Ensinnäkin substituoitu *o > a* on vanhoille lainoille ominainen (vrt. esim. Kalima 1956: 24–25). *u*-päätteisten sanojen syntyä ja ikää on jo käsitelty yllä: kyseessä voivat olla kantaslaavin redusoituneiden vokaalien katoa edeltäneen periodin lainat tai nuoremmat *u*-vartaloina omaksutut lainat. Myös sanan merkitys slaavissa on identtinen itämerensuomen ilmeisesti vanhimman ja laajalevikkisimmän merkityksen kanssa, eikä sanojen etymologiselle yhdistämiselle näin ollen näyttäisikään olevan esteitä.

Slaavilainen lainaselitys edellyttää saamen *gálvu*-sanueen erottamista ims *kalu*-sanueesta. Tähän on, kuten NSES toteaa, muutoinkin kaikki syyt jo itämerensuomen sisäisen rekonstruktion kannalta: ims kielet viittaavat varhaisempaan asuun **kalu* ja hypoteettinen kanta(pohjoisitämeren)suomalainen asu **kalvu* on rekonstruoitu SKES:ssä ilmeisesti vain, jotta sana saataisiin sopimaan saamen *gálvu*-sanan yhteyteen.

Saamen sana lienee kokonaan muuta lähtöä. Kyseessä voisi olla johdos sanasta *gálva* ’kuiva puu, erit. koivu’ (ksaa < **kālve*, ks. esim. Lehtiranta 1989: 44; samaan sanavartaloon pohjautuu myös verbi *gálvat* ’kuivua [puusta]’). Kuivasta puusta on valmistettu monenlaisia tarvekaluja, vrt. esim. yhdyssanat *gálvacaggi*, *gálvasággi* ’vaarna’ (Sammallahti 1989: 157). Saamen sanan vas-

¹⁹ NSES käyttää näissä yhteyksissä paremmin perusteltua termiä *äänneellisesti motivoitu*. Kulonen (2006) puhuu erikseen onomatopieettisista ja ”ekspressiivisistä” sanoista.

tine lienee suomen verbi *kälviä* (*kälvettyä, kälviä*) 'kuivua (vilja); näivettyä' (< **kälwe*), johon myös SSA epämääräisesti viittaa. Tämä sana tavataan suomen ohella myös karjalassa (SSA I: 471).

Osassa itämerensuomea tapahtunut merkityksenkehitys 'keppi' → 'tavara' on abstrahoituma, jolla on paralleleja ainakin germaanisissa kielissä: vrt. sa *Stock* 'tukki' → *Stück* 'pala jtkn; kappale' (Kluge 2002: 893), engl *stock* 'trunk; stem' → 'fund; store; supply; quantity'. Huomattakoon, että myös sanan *kalu* slaavilaisella lainaoriginaalilla on melko laaja merkityskenttä. Nykyvenäjän *кол* merkitsee esim. huonoa arvosanaa (koulussa) (Černyh I: 410) ja samakantainen verbi *колоть* merkitsee mm. 'lyödä; työntää; leikata lävistää' (tämä sana voisi mainiosti olla myös suomen *kaluta*-verbin lainaoriginaali, mutta koska *kalu*-verbivartalon rinnalla esiintyy myös germaanisiksi lainaksi ehdotettu *kalva*-[SSA I: 292], ei asia ole aivan yksiselitteinen). Merkityksenkehitys 'keppi' → 'penis' on niin luonnollinen ja monista yhteyksistä tunnettu, että se ei kaipaa kommentointia.

Myös samamerkityksinen, levikiltään suomeen rajoittuva *palikka* on sekini aivan ilmeinen slaavilainen laina (< sl **palьka* → ven *палка*, vrt. kuitenkin SSA II: 300, jonka mukaan kyseessä on "todennäk. johdos sanasta *pala*"). Slaavilaista alkuperää tälle sanalle ehdotti aikoinaan jo August Ahlqvist vuonna 1857 (SSA *ibid.*). Jo kauan tunnettu merkitykseltään läheinen slaavilainen laina on *patukka* < *батога* (vrt. esim. SSA II: 325; Mikkola 1894: 81–82; Kalima 1952: 131–132). Kaikkien etymologisten sanakirjojen "deskr." tai "onomat.-deskr." sanaksi kuvaama *kalikka* lienee johdos sanasta *kalu* (tai, vähemmän todennäköisesti, myöhempi laina saman slaavilaisen sanan yhteyteen kuuluvasta johdoksesta *колодка* 'keppi; kalikka').

5.5. *palkka* < itäsl *болого* (~ kirkkosl *благо* < **bolg-*) 'hyvä; omaisuus'

Suomen sanalla *palkka* on säännölliseksi katsottavat vastineet kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä ja se voidaan rekonstruoida kantasuomeen (**palkka*). Sana on lainattu myös saameen ja se esiintyy kaikissa saamelaiskielissä (> saaN *bálká* 'palkka'). Levikki viittaa varhaiseen lainautumiseen ja sana voidaan rekonstruoida myös kantsaameen (< **pālkke*, vrt. Lehtiranta 1989: 98–99). Täysin sitovana ei tällaista päättelyä kuitenkaan voi pitää, kun kantsaameen voidaan formaalisti palauttaa ainakin yksi sana, joka semanttisista syistä tuskin on siihen kuulunut (**lođe* 'luoti', vrt. Lehtiranta 1989: 70–71). Todellisuudessa saaN *bálká* vastineineen lieneekin huomattavasti kantsaamea nuorempi sana. Näyttää ilmeiseltä, että tämä ja monet muutkin formaalisti kantsaameen tai

kantasuomeen palautettavissa olevat sanat ovat levinneet jo kieliksi eriytyneen murrejatkumon sisällä, vaikka tätä ei voikaan varmasti osoittaa.

Sanalle ei ole esitetty uskottavaa etymologiaa (vrt. SSA II: 301). Ainoan etymologisissa sanakirjoissa mainitun, alun perin Jalo Kaliman (1945) esittämän selityksen mukaan kyseessä on johdos sanasta *pala*. Hänen näkemyksensä mukaan sanojen *pala* ja *palkka* suhde on rinnastettavissa sellaisiin tapauksiin kuin *jyrä* 'jyrkkäreunainen puro' ja *jyrkkä*, *peni* ja *penikka* jne. Selitys ei ole vakuuttanut etymologisten sanakirjojen kirjoittajia ja vaikka Nikkilä (1998) on uudelleen perustellut sitä "suffiksinvaihdoksi" kutsumansa ilmiön yhteydessä, ei 'palan' ja 'palkan' yhteyttä ole kyetty uskottavasti perustelevaan.

Semanttisesti ei *palkan* ja *palan* suhdetta tosin olisi lainkaan hankala selittää. Esimerkiksi *osa*, joka merkitsee myös 'palkkaa' on alun perin tarkoittanut 'lihanpalaa' (esim. SSA II: 273; Kalima *ibidem*). Sen sijaan on vaikeampi ymmärtää, millä tavoin *palkka* olisi muoto-opillisesti johdettu sanasta *pala*. -*kka*-päätteisissä nominikantaisissa nomineissa esiintyy säännöllisesti jokin suffiksia edeltävä vokaali (*vasa* → *vasikka*, *peni* → *penikka*, *made* → *matikka*, *lude* → *lutikka*, *haara* → *haarukka*; Hakulinen 1979: 128–129), joten johtosuhde on ilmeisesti epäsäännöllinen. Tuskin voi yhtyä Kalimaan (1945: 414), jonka mukaan välivokaali esiintyy lähinnä vain siellä, missä sanalle syntyisi muuten mahdoton fonotaktinen asu suomessa. Lukuisista Kaliman esittämistä "paralleelitapauksista" ainoastaan *jyrä* ja *jyrkkä* mainitaan nykyisissä etymologisissa lähteissä, eikä niidenkään välistä johtosuhdetta voi luonnehtia varmaksi.

Nikkilän suffiksinvaihdoksi nimeämässä ilmiössä on kyseessä takaperoisjohtamista muistuttava vartalotyypin vaihtelu, jossa sanavartalon loppuosa on "kansanetymologisesti", analogiaan nojautuen reanalysoitu johtosuffiksiksi ja vaihdettu toiseen suffiksiin (*hieta* → *hiekkä*, *selkeä* → *selvä*). "Suffiksin" ja sanavartalon raja määrittyy tällöin toisin kuin normaalissa johtamisessa (esim. ***hie-* tai ***sel-*vartaloita ei olemassa). Tässä mielessä kyseessä ei oikeastaan olekaan "suffiksinvaihto" vaan sanavartalotyypin vaihtelu, joka muistuttaa paikannimistössä havaittavien formanttien vaihtelua (tästä lähemmin Saarikivi 2003).

Kun suffiksinvaihdoksi kutsutun ilmiön luonnetta ja laajuutta ei ole tois-taiseksi kyetty tarkoin määrittelemään, on sitä käytettävä etymologioinnissa varoen. Erityisen epäilyttävältä Nikkilän esittämässä etymologisessa versiossa vaikuttaa ajatus, että sanan *pala* loppu-*a* olisi voitu tajuta suffiksiksi, joka olisi korvattu toisella. *a*-loppu on suomen kielessä kuitenkin hyvin erityyppinen sananloppuinen sekvenssi kuin *-ta* tai *-keä*, jotka molemmat todella esiintyvät johdinaineksina. Esimerkiksi NSES (863) toteaaakin sanasta *palkka* nöyrään sävyyn, että "sanan alkuperä on toistaiseksi hämärän peitossa, mutta sekä levikki, rakenne että merkitys viittaavat lainaperäisyyteen".

Sanan merkitys onkin kulttuurisanelle tyypillinen: sanaa *palkka* käytetään paitsi 'palkkion' myös 'vuokran' merkityksessä, ja äänteellisesti sana taas ei sanansisäisen kolmen konsonantin yhtymän johdosta voi palautua kantasuomea kauemmaksi. Yritys osoittaa *palkka* kantasuomeen saaduksi lainasanaksi voidaan siis katsoa perustelluksi.

Mikäli kyseessä olisi slaavilainen, (suhteellisen) vanha laina – näinhän täytyy sanan laajan itämerensuomalaisen levikin perusteella joka tapauksessa olettaa – vastaava venäläinen tai itäslaavilainen sana kuuluisi ***(C)polok(a/o)* tai ***bolok(a/o)* (vrt. *taltta* ~ *долото*, *karsta* ~ *короста*, *palttina* ~ *полотно* ym. vanhastaan tunnetut lainat, Kalima 1956).

Lähes vastaava ja merkitykseltään läheinen itäslaavin sana todella onkin olemassa, kirjakieleen kuulumaton murteellinen *болого* 'hyvä; omaisuus'. Muissa slaavilaisissa kielissä sanan vastineiden merkityksiä ovat mm. 'paaston aikana kielletty ruoka' (bulgaria), 'siunattu' (puola, sorbi), 'omaisuus; raha; karja' (serbia, ks. esim. Vasmer II: 188). Venäjän kirjakielessä sanueesta esiintyy ainoastaan kirkkoslavismi *благо* 'hyöty; hyve', jota käytetään myös prepositiona kiittämiseen ja palkitsemiseen liittyvissä konteksteissa (vrt. *на благо народа* 'kansan hyväksi'). Sanasta on johdettu myös verbit *благодарить* ja *благодарствовать*, molemmat 'kiittää', sekä *благословить* 'siunata'. Edellä mainittujen johdos on mm. prepositio *благодаря* 'ansiosta; vuoksi' (kirj. 'kiittäen' – vrt. myös kivettymä *благодарствуи* 'kiitos').

Tällaisista merkityksistä ei ole pitkä matka 'palkan' merkitykseen. Huomattakoon, että sanaa käytetään nykyvenäjässä myös aineellisista rikkauksista (*материальное благо* 'aineellinen hyvä'). Vastaava merkitys näyttää esiintyvän myös Novgorodin tuohikirjeissä, jotka ovat kielellisesti mahdollista lainalähdettä lähinnä. Kirjeessä 227, jossa on *болога*-sanan ainoa tuohiesiintymä, sana esiintyy nimenomaan 'materiaalisen hyödyn' tai 'palkan' merkityksessä: *водае семоу в [= 2] гривьне не моги же ми матоко согрешити (...) оже ли оу себе не боуде а и заемоши моги же водати от тога ти нама хоце болого* 'anna hänelle [kirjeen tuojalle, J.S.] kaksi grivnaa, äitiseni – vaikka et voisi käyttää [kirjaimellisesti: vaikka et voisi uhrata] tai sinulla ei olisi, lainaa [ne] vaikka, sillä siitä [tästä rahasta, J.S.] on meille hyöty [= 'palkka']' (Zaliznjak 2004: 376).

Sanan laajempi tausta on venäjän etymologisten sanakirjojen mukaan hämärän peitossa. Vasmer (I: 188) esittää mahdollisia vastineita arjalaisista kielistä (~ *avesta bərəχda-* 'toivottu; kallis, arvokas') ja spekulatiivisempia latinasta (*flagro* 'sädehtii' – taustalla ajatus, että kyseessä olisi alkuaan valkoista merkitsevän sanajuuren johdos, Černyh (I: 92) tyytyy esittämään ainoastaan esislaavilaisen rekonstruktion (**bolg-*).

'Hyödyn', 'kiitoksen' ja 'palkan' välinen semanttinen yhteys tunnetaan monista kielistä. Esimerkiksi saksan *Lohn* 'palkka; kiitos' kuuluu samaan

sanueeseen kuin verbi *sich lohnen* 'kannattaa; hyödyttää'. Samankaltaisia suhteita voidaan havaita suomen sanojen *nauta* (< germ **nauta* 'omaisuus', SSA II: 210), *nauttia* (< germ **naut(i)ja-*, johdos em. **nauta*-sanasta) sekä niin ikään germaanista lainatun latvian sanan *nauda* 'raha' välillä (vrt. myös jo edellä mainittu su *osa*, joka alkuaan on merkinnyt '(lihan)palaa'). Vanhastaan tunnetuista slaavilaislainoista merkitykseltään läheinen on *vuitti* 'osa' < ven *вѣтъ* id. (vrt. SSA III: 471). Vastaavia merkityksiä on myös balttilaisella sanueella (liett.) *balvā* ~ (latv.) *balva* (vanh.) 'palkkio', josta on johdettu latvian (*at*)*balvat* 'lahjoittaa; arvostaa; antaa lehmille herkkuja' (Karulis 2001: 105). Tämän sanueen varhaisemmasta polysemiasta kertoo, että se lienee itämerensuomen *palvoa*-verbin taustalla, kuten jo Thomsen (1890: 161–162) aikoinaan esitti (itämerensuomesta sana on kulkeutunut myös saameen, vrt. saaN *bálvalit* 'palvoa'). Syystä tai toisesta ei tähän – mielestäni ilmeiseen – etymologiaan kuitenkaan viitata yhdessäkään etymologisessa sanakirjassamme, SSA:n (ibid.) kirjallisuusviitteitä lukuun ottamatta.²⁰ Varmastikin tähän yhteyteen kuuluu myös *palvata*, jonka alkumerkitys olisi siis 'uhrata lihaa' (näin arvelee Kettuseen liittyen myös SKES 480).

Vaikka 'hyödyn', 'kiitoksen' ja 'palkkion' semanttinen suhde on siis moniaalta tunnettu, saattaa esitetyn etymologian äänteellinen puoli herättää vasta-aitteita itämerensuomen slaavilaislainojen tutkimushistoriaan perehtyneiden joukossa. Itämerensuomalaiseen sanaanhan on joka tapauksessa rekonstruoitava geminaatta jo kantasuomeen, mutta slaavin sanassa on soinnillinen vokaalienvälinen *-g-*, joka normaalisti substituoidaan itämerensuomessa yksittäiskonsonantilla (vrt. *pirta* [: *pirra-*] < **bьrdo*, *rapu* [: *pavu-*] < *бобрь*, *pakana* < *погань*).

Nimenomaan suffiksaalisessa asemassa on soinnillisen yksittäisklusii-
lin edustus kuitenkin usein kirjava. Lähinnä säännölliseksi katsottavaa edustusta osoittavat mm. *saapas* [: **saappa(γ)a-*] ~ ven *canoз* (vrt. kuitenkin vatjan *sāppaga* 'saapas'), su *vapaa* (< **vapade-*) ~ ven *свобода*, su *apea* (< **apeda*) ~ ven *обѣда*. Kuitenkin eräissä sanoissa havaitaan myös vaihtelua **-γ-* (> Ø) ja **-kk-*-substituution välillä; vrt. *piiras*, *piirakka* (va *pīraga*, ka *pīroa*, *pīroi*) ~ *nipoz*, *patukka* (rinnalla myös *paattua*, *paattoo*) ~ *бамоз*. Yllättävästi eräissä vanhastaankin hyväksytyissä lainoissa on ven *-g-* > ims *-kk-*-substituutio yksinomainen, esim. *simpukka* ~ *жемчуг*, vrt. myös *opotta* 'aidattu hakamaa' ~ *обоѡ* (Kalima 1956: 100, 121).

Kysymystä, onko itäslaavin *болога* voitu substituoida kantasuomen **palkka*-vartalolla, mutkistaa edelleen se, että ao. sanassa on ns. polnolasie eli täysääntymä, joka tuottaa likvidan ja klusiilin väliin itäslaavissa ylimääräisen

²⁰ Olen aikaisemmin esittänyt (Saarikivi 2006), että ims *palvoa* olisi johdos 'kylää' merkitsevästä urallilaisesta sanasta **palwa*. En enää pidä tätä todennäköisenä.

švaavokaalin. Ilmeisesti tutkimuksessa käsitellyissä itämerensuomen slaavilaislainoissa ei kuitenkaan ole yhtään tapausta, jossa polnolasie edeltäisi *-g*-äännettä. Näin ollen substituutiolle *болога* > *palkka* ei ole esitettävissä yhtään suoraa paralleelia. Vanhastaan tunnetaan kuitenkin sanoja, joissa slaavin soinnitonta klusiilia vastaa täysääntymän jälkeisessä asemassa itämerensuomeen lainatussa sanassa geminaatta (vatjan *калккале* 'sylkky, pellavan siemenkota' ~ *колоколка*, *talkkupa* ~ *толокно*).

Novgorodin tuohikirjeiden ja Novgorodin seudun murteiden fonemaattinen analyysi (Zaliznjak 2004: 39–41, 50–52; Zaliznjak 1997) on osoittanut oikeaksi jo Kaliman arvelun (1952: 42), jonka mukaan täysääntymän jossain määrin epäodotuksenmukaisessa substituutiossa on kyse lähdekielen (Novgorodin murteen) ominaisuudesta. Näyttääkin siltä, että Novgorodin seudun murteissa ei ainakaan kaikkialla ollut ”klassista” polnolasieta, vaan monissa tapauksissa likvidan viereen syntynyt ylimääräinen vokaali on ollut huomattavan redusoitunut (– huomattakoon, että Zaliznjakin käsityksen mukaan tuohikirjeiden *-o-* on sekin useassa tapauksessa nimenomaan redusoituneen vokaalin, ns. isoa jeriä [ɔ] vastaavan äänteen tapauksessa käytetty grafeemi, ks. Zaliznjak 2004: 23–25). Niinpä samasta sanasta esiintyy Novgorodin ympäristön murteissa sekä varsinaisia ”normaaleja” itäslaavilaisia variantteja (*-Coro-*, *-Colo-*) että myös kirkkoslaavia (tai kantaslaavia) muistuttavia *-Cro-*, *-Clo-* -muotoja ja myös *-Cor-*, *-Col-* -muotoja. Zaliznjak (ibid.) esittää mm. seuraavia murre-esimerkkejä: kirjakielen *бревно* 'halko; halot' esiintyy Novgorodin aluemurteissa myös muodoissa *бервно*, *берно*, *бервено* *ум.*; kirjakielen *клоч* 'mätäs' esiintyy muodossa *колч*, kirjakielen *проховый* 'harva; hauras' esiintyy muodossa *порховый* jne. (ibid. 51).

Jos vastaava muoto sanasta *болога* olisi attestoitu, se kuuluisi ***болга*. Tästä päädyttäisiin helposti itämerensuomen asuun ***palka* (: ***palan*), jonka useimmat taivutusmuodot kuitenkin olisivat homonyymisiä kielessä jo aiemmin esiintyneen, uralilaista alkuperää olevan *pala*-sanana taivutusmuotojen kanssa. Onkin mahdollista, että *-l(V)g-* > *-lkk-* -substituutio on tässä sanassa vaikuttanut myös tällaisen homonymian välttäminen.

Vielä eräs seikka, joka tunnetusti on saattanut vaikuttaa slaavista lainattujen sanojen äänteelliseen substituointiin eri kohdekielissä, ovat painosuhteet. Kun sanassa *болога* paino on ensimmäisellä tavulla ja tätä ilmeisesti on seurannut Novgorodin murteissa keskiajalla voimakkaasti redusoitunut 2. tavun vokaali, voidaan esittää, että parittomia tavuja painottava itämerensuomi olisi tässä sanassa saattanut vahvistaa heikon 2. tavun jälkeistä konsonanttiasemaa, erityisesti siinä tapauksessa, että 2. tavun redusoitunutta vokaalia ei muuten olisi lainkaan substituoitu.

Kuten tunnettua, vastaavia 1. ja 2. tavun välisen konsonantismin vahvenemisiä esiintyy suomen murteissa ja myös muissa itämerensuomalaisissa kielissä melko runsaasti. Tunnetuimpia tällaisista vahvenemisistä ovat pitkän vokaaliaineksen etiset yleisgeminaatio (*enää* → *ennää*, *rahaa* → *rahhaa* – tähän liittyy myös viron ns. lyhyiden illatiivimuotojen [*lin`na* 'kaupunkiin'] historia) ja lounaismurteiden erikoisgeminaatio (*tultiin* → *tultti*, *aikaa* → *aikka*). Myös muissa kuin yksittäiskonsonanteissa on kuitenkin 1. ja 2. tavun välillä havaittavissa vahvenemistendenssiä (*Jämsä* → *Jämpsä*), joka voi realisoitua myös venäjän polnoglasieta muistuttavana švaavokaalina (*pohjalainen* → *pohojalaane*). Sitä, missä määrin tällaiset vahvenemistendenssit ovat vaikuttaneet mahdolliseen sanan *болога* substituomiseen varhaisessa itämerensuomessa ei luonnollisestikaan ole enää mahdollista saada täsmällistä tietoa.

Kaiken kaikkiaan voi todeta, että *palkka*-sanain lainautumista venäjän sanasta *болога* 'hyvä; hyöty' ei täydellisten äänteellisten paralleelien puutteesta ole mahdollista aukottomasti todistaa. Monet seikat, joita yllä on lyhyesti kuvailtu viittaavat silti siihen, että suomen *palkka*-sanain selittäminen slaavilaiseksi lainaksi on kuitenkin mahdollista paitsi semanttisesti myös äänteellisesti. Tulevan tutkimuksen tehtäväksi jää tässä kohdin etsiä täydellisiä äänteellisiä paralleelleja, jotka voisivat varmistaa yllä annetun sananselityksen oikeellisuuden.

5.6. *luiska* 'kalteva pinta' < mven **lyzg*-ja id. (> ven *лыжа* 'suksi; luistin; proomun köli'), *luisu* id. < ven *лыжа* 'suksi; luistin' (nuorempi laina)

Suomen *luiska* ja *luisu* kuuluvat laajaan ja varioivaan sanaperheeseen, joka on mitä ilmeisimmin jossain määrin monilähtöinen.

Ensinnäkin on epäselvää, kuuluuko 'kovasinta' merkitsevä *luiska*, joka voidaan palauttaa kantasuomeen (**luiska*), yhteen kaltevaa pintaa merkitsevän suppealevikkisemmän (suomi, karjala) *luiska*-sanueen kanssa. Toisekseen ei ole aivan varmaa, mitkä kaikki moninaisista 'liukumista' ja 'luisumista' tarkoittavista johdoksista (*luistaa*, *luisua*, *luiskahtaa*, *luiskea* 'suippo', *luikua*, *luieta*, *liukua* jne.) kuuluvat saman sanueen piiriin. **luiska*-aineksisten sanojen kehityksessä on havaittavissa sellaista varioivaa kontaminoitumista, jota Jarva (2003) on kuvannut eräiden venäläislainojen yhteydessä (*tytinä* < *студень* 'liha-hyytelö', *tökötti* < *дѣготь* 'tuohiterva') ja jota Terho Itkonen aikoinaan kutsui leikkisästi sanojen "suksiretkiksi" kuvaellensa suomen ja karjalan venäläisperäisen suksisanaston kontaminaatiopohjaista, "ekspressiivisyyden" ohjaamaa variaatiota (ven *нодоува* 'antura' > ka *potašva* 'potkusuksi' → su *potasma*, *potaska*, *potakka* jne.; Itkonen 1977).

Joka tapauksessa sanue on laaja ja siihen kuuluu monia yleisiä sanoja. Erityisesti yleiskielen *luistaa* näyttää johdokselta sanasta *luiska* (> **luisk-ta-ta*). Tällä verbillä on kaksi toisistaan poikkeavaa merkitystä, 'irrottaa tuohta' ja 'liukua'. Koivulehto (1981: 359–362) on esittänyt, että ensimmäisessä merkityksessä *luistaa* on germaaninen laina (< **lūjan* 'hakata; repiä' > mn *lya* id.). Itämerensuomen sana on *-st*-johdos, mikä näyttää olevan melko tavallista germaanilainojen yhteydessä (vrt. *loistaa* < **glōjan* id. [esim. LÄGLOS II 216] ja *paistaa* < **bājan* 'lämmittää' [esim. SSA II: 290–291], molemmat näistäkin alun perin Jorma Koivulehdon esittämiä).

Koivulehdon selitys on hyväksytty myös etymologisissa sanakirjoissa SSA:ta lukuun ottamatta (LÄGLOS II: 221; NSES 633 – SSA [II: 100] pitää sanaa *luistaa* todennäköisimmin *liuku*-vartalon johdoksena). Sen sijaan suomenkielisistä etymologisista sanakirjoista uusin NSES (ibid.) pitää epävarmana, kuuluuko yleiskielen *luistaa* 'liukua' yhteen 'tuohen irrottamista' merkitsevän *luistaa*-sanan kanssa ja toteaa, että germaanisella taholla ei ole jälkiä tällaisesta merkityksestä.

Koska itämerensuomen *luistaa*, *luisu* ja *luiska* esiintyvät juuri 'liukumisen' ja 'kaltevan, liukuvan pinnan' merkityksessä (ja viron *luisata* [: *luiskan*] 'valehdella; teeskennellä' voidaan ilmeisesti tulkita tällaisen merkityksen metaforiseksi laajentumaksi), näyttäisi houkuttelevalta yhdistää sanat slaavilaiseen sanueeseen, jolla on vastaavia merkityksiä.

Nykyvenäjän 'suksea' merkitsevä *лыжа* on muinaisvenäläinen johdos **lyzg-ja*, joka äänteellisesti vastaisi täsmälleen itämerensuomen **luiska*-sanuetta. Sana tarkoittaa venäjän murteissa paitsi 'suksia' ja 'luistimia' myös 'reen jalaksia' ja 'proomun köliä'. Muissa slaavilaiskielissä esiintyy samankantaisia 'proomua' merkitseviä johdoksia. Sana on edelleen yhteydessä verbiin *лызгать* 'liukua jäällä' (ks. esim. Vasmer II: 540; Černyh I: 496–497).

Äänteellisesti laina olisi hyvin odotuksenmukainen. Substituutiosuhde **y* (> ven *ы*) > ims *ui* on vanhastaan tunnettu erityisesti (melko) vanhoissa lainoissa (vrt. ven *мыло* ~ ka *muilo* 'saippua', *выть* ~ *vuitti* 'osa' ym.; ks. Kalima 1956: 41 – vrt. alempana *suuttua*, jossa attestoitavissa aikaisemmin epävarmana pidetty vielä vanhemmille lainoille ominainen äännevastaavuus ven *ы* ~ su *uu*). *-gj*-sekvenssi taas realisoitui slaavissa äännettäessä vain liudentuneena *g*-äänteenä, joka olisi substituoitu ims *k*:lla. Huomattakoon, että muutos *-zgj-* > *-ж-* ei Novgorodin seudulla ilmeisesti ole kovin vanha – *zgj*-muotoja on kirjallisina attestoitu sekä Novgorodin että Pihkovan seudun kielestä (Zaliznjak 2004: 48). Siksi ei myöskään *luiska* välttämättä ole erityisen vanha laina, vaikkakin substituutio *ы* > *ui* pro *ы* > *i*, *ii* toki viittaa lainan kohtalaisen korkeaan ikään (esimerkkejä *ы*:n erilaisista substituuteista tarjoaa Kalima ibidem).

Semanttisesti laina oletus edellyttäisi, että sanan alkumerkitys olisi 'liukas pinta' (vrt. *luiskahtaa*), josta sittemmin olisi kehittynyt 'kaltevan pinnan' merkitys. Slaavilaisella taholla sanan merkityksissä onkin huomattavaa variaatiota, jos kohta nimenomaan 'liukas t. kalteva pinta' on kaikille merkityksille yhteinen. 'Suksen' nimitys itämerensuomalaisissa kielissä tietenkin oli jo uralilaisen kantakielen peruna (**sukse*), mutta erityyppisten suksien nimityksiä näytetään itämerensuomalais-venäläisellä kontaktialueella lainatun (vrt. yllä mainittu *potasma* – myös venäjän kielessä on suomalais-ugrilaisista kielistä saatuja murteellisia suksennimityksiä).

Luiska-sanan etymologiasta riippumatta voidaan edelleen esittää, että lähes samanmerkityksinen *luisu*, josta niin ikään on runsaasti johdoksia (*luisua* ym.), olisi lainattu samasta slaavilaisesta sanasta, mutta myöhemmin, *-zgj-* > *-ж-* -muutoksen eli ns. ensimmäisen palatalisaation jo tapahduttua lähdekielessä. Tietenkin on mahdollista sekin, että sana on lainattu toisentyypisestä slaavilaismurteesta tai että se jotenkin olisi kontaminaatioteitse tai ns. suffiksinvaihdon kautta syntynyt *luiska*-sanueesta. Laina oletus on kuitenkin perinteisen etymologian periaatteiden mukainen, eikä saman sanueen lainaaminen useampaan kertaan ole edes kovin harvinaista (vrt. esim. *laukku* yllä).

Ilmeisesti varioivaan sanueeseen kuuluvien lukuisten itämerensuomalaisen sanojen äänneasun kehitykseen ovat saattaneet vaikuttaa kontaminaatiot alun perin eri alkuperää olevien *liukas-* (< *livukas* < **lipu-*) ja *lipu-* sekä *lipe-* sanueiden kanssa. Koko sanueen monimutkaisen historiallisen "suksiretken" selvittely ei kuitenkaan kuulu tämän tutkimuksen tavoitteisiin.

5.7. *paljo(n)* < mven **bol-jbjb* 'suuri' (> ven *более* 'enemmän', *большой* 'suuri')

Adjektiivi *paljo* 'määrältään suuri; lukuisa, runsas' ei ole nykykielessä kovin yleinen. Sen sijaan tämän instruktiivimuodosta kiteytynyt kvanttori *paljon* on hyvin yleinen, ja vähemmässä määrin myös sellaiset adverbit kuin *paljolti* tai johdokset kuten *paljous*, *paljontaa* jne.

Sana esiintyy jo Agricolalla ja sillä on vastine myös itämerensuomen eteläryhmässä, viron *palju* ja vatjan *pal'lo* (ks. esim. SSA II: 301 – SKES [474–475] mainitsee vastineen myös kreviiniläisteksteissä). Karjalassa ja vepsässä sana ei kuitenkaan esiinny vahvennussanana vaan sen tilalla käytetään *aijä*-vartalon johdoksia. Sana *paljo* on attestoitu karjalasta ilmeisesti vain Suojärven murteessa (SKES *ibid.*) ja tässä on kyseessä mitä luontevin suomalaislaina. Se on edelleen lainattu myös pohjoissaameen (*báljo*) ja luulajansaamen, joissa sitä käytetään sanakirjojen mukaan lähinnä negaation yhteydessä.

Sanaa on etymologisesti yritetty selittää kolmella tavalla, joista kaksi on nähdäkseni virheellisiä ja kolmas, vähiten tunnettu selitys periaatteessa oikea.

SKES ja SSA (ibid.) sekä UEW (350–351) esittävät sanalle epävarmoja vastineita etäsukukielistä. Nämä, merkitykseltään sanan *paljo* yhteyteen sopivat sanat eivät kuitenkaan vastaa uralilaisen sanastontutkimuksen normaaleja äännesuhteita. Marin *pülä* ’melko t. kovin paljon’ olisi, mikäli se palautuisi kanta-uraliin, ilmeisesti vanha **ü*-sana, mansin ’tiheää’ ja ’paksua’ merkitsevät sanat puolestaan vanhoja *ä*-sanoja.

Eräät tutkijat kuten Karsten (1902) ja de Vries (1962: 125) ovat esittäneet sanalle germaanista alkuperää, mutta lainaoriginaaliksi ehdotettu **felu* (→ saks *viel*) ’paljon’ tuottaisi äänneellisesti etuvokaalisen vastineen (***pelü* tms.), jollaista ei ole attestoitu. SSA (ibid.) toteaaakin aivan oikein, että ”molemmat alkuperäselitykset ovat epävarmoja”.

Sanalle on ehdotettu myös slaavilaista alkuperää, vaikkakin taholla, jota useimmat suomalaiset kielitieteilijät eivät seuranne. Koska kyseessä on niin keskeinen sana, referoin etymologiaa tässä, vaikka se, toisin kuin muut tässä artikkelissa käsitellyt, ei ole alun perin omani.

A. L. Šilov (2005: 10–13) on verrannut sanaa venäjän suurta merkitsevään adjektiiviin *больий*, joka esiintyy nykyisin lähinnä vertailumuodoissa (*более* ’enemmän’ ja *наиболее* ’eniten’ < **bol-jьjь*). Saman sanan johdos on myös venäjän yleiskielen *большой* ’suuri’. Kun venäjän ja suomen sanojen merkitykset ja äänneasut ovat niin lähellä toisiaan, Šilovin esitys ansaitsee huomiota sittenkin, vaikka sanojen äänneasujen eroavaisuuksia ei kenties ole aukottomasti mahdollista perustella. Itämerensuomen sana vaikuttaa nimittäin ensi silmäyksellä omaksutun slaavista jo ennen kuin *-ьjь*-päätteisten adjektiivien 2. tavu vokaalisti. Tätä muutosta on yleensä pidetty jo lähes kantaslaavilaisena.²¹

5.8. *suuttua* alk. ’täytyä’ ← johd. **suuttu*- ’täysi’ (→ *suuttio* ’hevonen, joka ei suostu vetämään kuormaa’ ym.)
< esisl **sūtu* (> mven **sytъ* > ven *сым* ’täysi; kylläinen’)

Suuttua ’vihastua’ esiintyy kaikkialla itämerensuomalaisten kielten pohjoisryhmässä (su, ka, ly, ve, ink) sekä lisäksi itämerensuomen eteläryhmään kuuluvassa vatjassa. Paitsi ’vihastumisen’ merkityksessä sanaa on viimeksi mainitussa käytetty myös kyllästymisestä ja maidon juoksettumisesta (*piimä suutub*

²¹ 2.12.2008 pidetyssä esitelmässä, johon tämä artikkeli pohjautuu, esitin että myös suomen *kalju* ’hiukseton’ olisi mahdollisesti slaavilaislaina (< mven *голыъ* → ven *голый* ’alaston’). Tässä etymologiassa on sama ongelma kuin *paljo*-sanassa, nimittäin 2. tavun slaavilaisten adjektiivien *-j-aineen mahdollinen substituointi ims -j-:llä useimmista myöhemmistä lainoista tunnetun vokaalisen substituution asemesta (vrt. Kalima 1956: 61). Toivon voivani käsitellä tällaista substituutiota toisessa yhteydessä.

'maito menee juustoksi'). 'Kyllästymisen' merkitys sanalle esiintyy SKES:n (1141) mukaan myös Agricolalla sekä paikoin lounaismurteissa. Sama merkitys on säilynyt ilmeisesti samakantaisessa johdoksessa *suuttio* 'hevonen, joka ei suostu vetämään kuormaa' (Valk., Sipp., Kartt., Kuhmo; ks. *ibid.*).

Suomen vanhoissa sanakirjoissa (Juslenius, Ganander, Renvall) esiintyvät sekä 'suuttumusta' että 'kyllästymistä' merkitsevät johdokset *suuttu*, *suutto* ja *suute*. Nämä viittaavat siihen, että **suuttu*-vartalolla attestoitu 'kyllästymisen' merkitys on aikaisemmin ollut nykyistä yleisempi (ks. esim. SKES *ibid.*). Kaikki edellä mainitut vanhoissa sanakirjoissa esiintyvät sanat ovat nykysuomessa tuntemattomia.

Itämerensuomen lisäksi sana esiintyy saamessa kaikkialla piitimen- ja turjansaamen välillä, mutta sen fonotaktinen muoto (saaN *suhttat* 'suuttua jkllē' <ksaa **suttē*- eli varhaiskantasuomen pitkään vokaaliin ja pitkään konsonantiin palautuva -*uht*-) paljastaa sen (ilmeisen varhaiseksi) lainaksi itämerensuomesta. Merkitys 'kyllästyä' tunnetaan piitimen- ja luulajansaamassa, muualla merkitys on ainoastaan 'vihastua' (SSA III: 227). Sanan lainaoriginaali on saattanut erota nykyisestä itämerensuomesta, sillä saame viittaa 2. tavun labiaalivokaalin sijasta vanhaan *e*-vartaloon (***suutte*-). Toisaalta saamessa esiintyy myös läheisemmin itämerensuomen sanan äännerakennetta muistuttava *suhttu* : *suhtus* 'suutuksissa' (toimittajan huomautus).

Sanaa *suuttua* on aikaisemmin yritetty etymologisesti selittää kahdella tavalla, omaperäisenä johdoksena ja lainana. Jo eräät 1800-luvun tutkijat ja heihin liittyen mm. Lauri Hakulinen (1971) sekä SSA (varauksin, vaihtoehtoisena etymologiana, *ibid.*) ovat pitäneet verbiä *suuttua* substantiivin *suu* johdoksena. Tällainen omapohjainen selitys edellyttää, että sanan varhaisin merkitys on ollut nimenomaan 'kyllästyä', jonka takana olisi konkreettisempi merkitys 'täytyä'. Tässä yhteydessä on viitattu Renvallilla (1823–1826) esiintyvän johdokseen *suuttaa* 'työntää suuhun, täyttää', johon pohjautuvana refleksiivinä verbiä *suuttua* voisi ainakin formaalisti pitää. Ongelmalliselta vaikuttaa kuitenkin, että sanalla *suuttua* ei ole lainkaan täyttymisen merkitystä. Sen sijaan sana tarkoittaa 'kyllästymistä'. Tällainen aukko merkityksenkehityksessä tosin olisi periaatteessa silloitettavissa, ellei sanalle olisi esitettävissä parempaa etymologiaa (ks. jäljempänä).

Toisena, vaihtoehtoisena etymologiana SSA tarjoaa sanalle *suuttua* skandinaavista laina-alkuperää (viittaus Sköldiin [1960]; ks. myös SKES 1140–1141, jossa sama etymologia esitetty kysymysmerkkinä varustettuna). Tässä tapauksessa lainaoriginaali olisi muinaisnorjan *sýta* 'aiheuttaa surua, vaivata; surra jtak; välittää, huolehtia jstak'. Tämän sanan vastine on nykyruotsin *syta* 'huolehtia; valittaa; hankkia' ja kyseessä on johdos muinaisnorjan nominatiivista *sút* 'suru, murhe, huoli; sairaus'.

Vaikka SSA ei tätä mainitse, tulisi *suuttua* tässäkin tapauksessa tulkita ***suutta*-vartalon refleksiivijohdokseksi. Ainoa merkitys, joka tällaisella vartalolla on atestoitu lienee kuitenkin Renvallin sanakirjassa mainittu 'työntää suuhun, täyttää', joka semanttisesti ei sovi ehdotettuun lainaoriginaaliin. Pikemminkin tämä vaikuttaisi itämerensuomen sanan *syyttää* lainaoriginaalilta, ellei jälkimmäinen helposti selittyisi sanan *syy* johdokseksi. On kukaties mahdollista ajatella, että ao. skandinaavinen sana olisi jollain tavalla vaikuttanut sanan *syyttää* merkityksenkehityksiin suomessa ja muissa itämerensuomalaisissa kielissä – tämä kysymys jää kuitenkin tulevan tutkimuksen arvioitavaksi.

Sekä germaaninen että omaperäinen selitys ovat kuitenkin molemmat hylättävissä, sillä *suuttua* on selitettävissä slaavilaiseksi lainaksi. Kyseeseen tuleva lainaoriginaali on (kanta)slaavin **sytъ* (< **sūtī*) 'täysi; runsas; kyllästynyt' (→ ven *сыт*, kirkkoslaavin *сытъ* – sana esiintyy laajalti muuallakin slaavilaisissa kielissä, ks. esim. Vasmer III: 821). Sanan nykyvenäläisellä seuraajalla *сыт(ый)* on paitsi merkitys 'täysi; kylläinen' myös 'kyllästynyt' ja 'vihainen' (vrt. *сыт по горло* 'kurkkua myöten täynnä; ärsyyntynyt'; *пресытиться, пресыщаться* 'kyllästyttää; ärsyttää'). Saman sanan vastineet esiintyvät myös germaanisissa kielissä (esim. sa *satt* 'kylläinen; kyllästynyt; humalassa' ← kgerm **sada-*, Kluge 2002: 786) ja baltissa (esim. liett *sotūs* 'rasvainen'). Länsi-indoeurooppalainen sanajuuri, johon sekä slaavin, baltin että germaanin sanat palautuvat, on **sāt*, **sət* (sanan indoeurooppalaisesta taustasta ks. esim. Kluge ibid.). Lainaoriginaali olisi ollut varhainen slaavilainen ns. lyhyttä adjektiiviva vastaava muoto.

'Täyden', erityisesti 'täyden suun' ja 'suuttuneen' välinen semanttinen yhteys on tunnettu monista kielistä. Esimerkiksi saksan ilmaus *die Schnauze voll haben* 'kuono täynnä' merkitsee samaa kuin 'ärsyyntynyt; kyllästynyt; vihastunut', samoin englannin *I am fed up* 'olen täynnä' merkitsee myös 'kyllästynyt t. vihainen' (vrt. myös esim. *I am full of you*, kirjaimellisesti 'olen täynnä sinua', oik. 'olen kyllästynyt sinuun t. vihainen sinulle'). Samantyyppinen ilmaus on myös suomen *kurkkua myöten täynnä*. Edelleen englannin *anger* 'viha; suuttumus' on johdos kapeaa tarkoittavasta germaanisesta **ang*-vartalosta (→ sa *eng* 'kapea', ks. esim. ODEE 16) ja liittyy siten samaan 'täyttymisen' ja 'räjähtämisen' metaforaan ('ahdas' → 'täynnä' → 'vihainen'). Samasta germaanisesta vartalosta on johdettu niin ikään negatiivista tunnetilaa kuvaava saksan *Angst* 'pelko; ahdistus'. Vastaava 'täyden' ja 'vihastumisen' yhteys on nähtävissä myös ranskan ilmauksessa *se mettre dans tous ses états*, kirj. 'asettua täyteen tilaan', oik. 'vihastua; tulistua'.

Suomalais-ugrilaisista kielistä vastaava merkityskirjo on mm. komin futuurin 3. persoonan muodolla *tyrmas*, joka merkitsee 'riittää' (esim. ruoasta), mutta jota voidaan käyttää myös kehoituksena lopettaa ('riittää jo; suu kiinni!'). Samankaltaista polysemiaa on myös suomen *kyllä*-vartalolla (vrt. *kylläinen*,

kyllästynyt tai ilmaus *olen saanut kylliksi sinusta!*) tai metaforisissa ilmauksissa *mitta täynnä* tai *yli äyräiden* (vrt. edelleen myös esim. unkarin *felmegy benne a pumpa*, kirj. 'pumppu nousee ylös (jskssa)', oik. 'vihastua; tulistua').

Äänteellisesti suomen *suuttu*-vartalo vastaa kantaslaavin tasoa, mikäli kantaslaavin vokalismien rekonstruoimisen lähtökohdaksi oletetaan Kallion (2007b) rekonstruktio, joka pohjautuu Frederik Kortlandtin tutkimuksiin. Tämä eroaa mm. Kiparskyn esittämästä aikaisemmasta kantaslaavin rekonstruktioista sikäli, että pitkän *i*:n sijasta oletetaan pitkä **ū*, josta sittemmin kehittyy venäjän *ы* (välivaiheena kehityksessä olisi ollut diftongi *ui*, joka siis on jo vanhastaan attestoitu myös itämerensuomen slaavilaislainoissa; ks. yllä).

On ilmeistä, että tällainen rekonstruktio vastaa historiallista todellisuutta paremmin mm. siksi, että itämerensuomen slaavilaislainoissa on vanhastaankin katsottu säilyneen kantaslaavin lyhyt *u* (*ѳ* = *ū*); vrt. esim. *lusikka* < **лѳѳка* (→ ven *ложка*), joka sittemmin delabialisoitui (– myös tämä äänne muutos heijastunee itämerensuomen slaavilaislainoissa, vrt. *risti* < **krѳstѳ*). Todennäköiseltä vaikuttaisikin, että pitkä ja lyhyt *u* ovat delabialisoituneet samaan aikaan (näin esim. Kallio *ibid.* sekä hänen mainitsemansa lähteet). Näin ollen samassa kielimuodossa, josta *lusikka* (< **лѳѳка*) on lainattu ja jossa on esiintynyt **ū*, on todennäköisesti ollut myös labiaalinen **ū*. Tällaisesta pitkästä *u*:sta ei kuitenkaan ole kovin paljon jälkiä itämerensuomalaisen kielten slaavilaislainoissa. Ainoastaan vatjan *sūra* 'juusto' (~ ven *сыръ* *id.*) on aikaisemmin mainittu mahdollisena **ū*:n edustajana (ks. Kallio *ibid.* 155). *Suuttua* täyittäisi näin siis fonemaattisen "aukon" suomen slaavilaislainoissa ja osoittaisi, että myös sanoja, joissa slaavissa on esiintynyt **ū*, on lainattu itämerensuomeen.

6. Lopuksi

Edellä on esitetty ainoastaan raapaisuja itämerensuomalais-slaavilaisten kontaktien tutkimukseen. Niiden tarkoituksena on ollut todistaa, että tällä alalla on vielä saavutettavissa hyvin paljon uutta ja oleellista, aivan riippumatta siitä, asettaako tutkija tavoitteekseen yksittäisten sanojen alkuperän kuvauksen vai laajoihin etnohistoriallisiin synteeseihin pyrkimisen.

Venäjän murteissa on enemmän itämerensuomalaisia lainoja kuin Kalima (1919) on kuvannut, ja itämerensuomalaisissa kielissä on enemmän slaavilaisia lainoja kuin Mikkola (1894), Kalima (1952) ja heidän seuraajansa ovat kuvanneet. Sekä venäjän itämerensuomalaiset lainat että itämerensuomalaisen kielten venäläiset lainat on usein omaksuttu kielimuodoista, joita aikaisempien vuosikymmenten tutkimus ei kyennyt kuvaamaan – ja niiden kehitykseen ovat vaikuttaneet sellaiset äänne muutokset, joita kaikkein ortodoksisin nuor-

grammatiikka ei olisi pitänyt edes mahdollisina. Silti jopa kaikkein tiukimmin ja traditionaalisimmin normaalin etymologisen tutkimuksen kriteerein on yllättävästi mahdollista löytää kosolti uusia slaavilaisia lainaetymologioita hyvinkin yleisille itämerensuomen sanoille.

Fennougristiikalle on ehkä koitunut vahingoksi, että se on kehittynyt paljolti maissa, jotka ovat muovanneet kansallista identiteettiään problemaattisessa suhteessa Venäjään (ks. esim. Salminen 2009, tässä niteessä). Tämä on tutkimushistoriassa johtanut vääristymään, jossa slaavilaisia lainoja on tutkittu ainakin jossain määrin vähemmän kuin muita vanhoja sanastokerrostumia, erityisesti germaanisista lainoista. Kansallisesti värittyneen tutkimusparadigman kuuluisimpana esimerkkinä voidaan mainita J. J. Mikkola, joka uudistaessaan lähes viiden vuosikymmenen jälkeen alun perin vuonna 1894 ilmestyneen ura-uurtavan monografiansa slaavilaisista lainoista vuonna 1938 veti takaisin monia ilmeisesti aivan oikeaan osuneita slaavilaisia lainaetymologioita.

Slaavilais-itämerensuomalaiset kontaktit eivät ole ainoastaan lyhyt loppuluku itämerensuomen ja sen edeltäjien kielikontaktien historiassa. Itämerensuomalaiset väestöt ovat muodostaneet tärkeän osan pohjoisvenäläisten slaavilaisjohtoisten ruhtinaskuntien, erityisesti Novgorodin väestöstä, ja näiden ruhtinaskuntien pohjoisten alueiden kolonisaatiopolitiikka on ollut keskeinen taustatekijä nykyisen itämerensuomalaisen kielialueen pohjoisten periferioiden muotoutumisessa. Siksi slaavilaisvaikutukset itämerensuomalaisissa kielissä ja itämerensuomalaiset vaikutukset venäjässä ovat hyvin huomattavia siinäkin tapauksessa, että ne eivät ole yhtä varhaisia ja samalla tavoin kielen rakennetta perin juurin mullistaneita kuin varhaiset germaanikosketukset.

Itämerensuomen slaavilaislainat jakaantuvat useaan kerrostumaan, joista varhaisimmat voivat ehkä auttaa selvittämään slaavin ja baltin välisten suhteiden luonnetta, tätä seuraavat kerrostumat Novgorodin ja sen ympäristön murteiden äännesuhteita sekä uudemmat kerrostumat itämerensuomalaisen sanaston laajenemista kontaminaatioiden ja ekspressiivistymisten myötä. Kaikkien näiden kysymysten tutkimuksessa on vasta raapaistu hieman pintaa.

Slaavilaisten ja itämerensuomalaisten kielten kontaktien tutkimuksen tilaa voi kukaties verrata germaanis-itämerensuomalaisten tutkimuksen tilaan 1960-luvulla, jolloin A. D. Kylstra (1961) oli kirjoittanut germaanisten lainojen tutkimushistorian. Pian tämän jälkeen Jorma Koivulehdon lukuisat tutkimukset osoittivat, että juuri germaanisten lainojen tutkimus onkin avain itämerensuomalaisten kielten kontaktihistorian syvempään tuntemukseen. Tämä loi kokonaan uuden tutkimusparadigman ja uuden sisäisen kronologian itämerensuomen eri-ikäisille lainakerrostumille. Vaikka näin syvällistä mullistusta ei slaavilaislainojen tutkimuksessa koettaisikaan, voidaan silti olettaa, että käsitteitä slaavilaislainojen periodisaatiosta, lähdekielen murteista ja koko sanasto-

kerrostuman laajuudesta itämerensuomessa joudutaan vielä kenties tarkastelemaan uudelleen (näin myös esim. Šilov 2005: 7).

Voi todeta, että venäjän itämerensuomalaisten lainojen tutkimuksessa ollaan joiltain osin ehditty pidemmälle kuin itämerensuomen slaavilaisvaikutuksen tutkimuksessa. Suomalaisessa fennougristiikassa on aivan turhaan jäänyt melko vähäiselle huomiolle venäjän murteiden itämerensuomalaisia lainoja koskeva, 1990-luvulta alkaen uudistunut mielenkiinto. Alalla on ilmestynyt useita perinpohjaisia monografioita (Matveev 2001–2007; Mullonen 1994, 2002; Myznikov 2003, 2004), jotka vievät käsityksen itämerensuomalaisen vaikutuksen luonteesta ja laajuudesta venäjässä aivan uudelle tasolle ja mullistavat Kaliman aikalaisten jälkeensä jättämää tutkimusparadigmaa. Tämä tutkimusrenessanssi, jonka taustalla ovat toisaalta murre- ja paikannimimateriaalien huomattava karttuminen, toisaalta entistä parempi ymmärrys kielellisten substraattivaikutusten luonteesta, asettaa kyseenalaisiksi myös monia itämerensuomalaisten kielten historian perusoletuksia niin ajoitusten, paikannusten kuin itämerensuomalaisten kielten sukuun suhteen.

Venäläinen tutkimusparadigma on jossain määrin kärsinyt suhteellisen ohuesta fennougristisesta ja balttofennistisestä taustatyöstä. Siksi myös tämä tutkimustraditio tarvitsee jatkuvaa fennougristista uudelleenarviointia. Venäjän muresanojen vertailu itämerensuomalaisten kielten sanavaroihin – erityisesti karjalaan, suomeen ja vepsään – ei ole riittävä metodi, vaan koko itämerensuomalainen äännehistoria ja areaalilingvistiikka on nykyistä paremmin otettava huomioon sanastoa arvioitaessa. Tähän tarvitaan myös suomalaisten fennougristien panosta.

Lähteet

- Ahqvist, Arja 1998: Субстратная лексика финно-угорского происхождения в говорах Ярославско-Костромского Поволжья. – *Studia Slavica Finlandensia* XV: 5–38.
- Ahqvist, August 1871: *De vestfinska språkens kulturord*. Helsingfors.
- Aikio, Ante 2001: Miten kuvaannollisuus selittää sanoja? – *Tieteessä tapahtuu* 2001: 4: 61–63.
- Aikio, Ante 2004: An essay on substrate studies and the origin of the Saami. – Irma Hyvärinen, Petteri Koskikallio & Petri Kallio (toim.), *Etymologie, Entlehnungen und Entwicklungen. Festschrift für Jorma Koivulehto zum 70. Geburtstag*. Mémoires de la Société Neophilologique 63. Helsinki. 3–34.
- Aikio, Ante 2006a: On Germanic-Saami contacts and Saami prehistory. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 9–55.

- Aikio, Ante 2007: The study of Saami substrate toponyms in Finland. – Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.), *Borrowing of place names in the Uralian languages*. Onomastica Uralica 4. Debrecen – Helsinki. 159–197.
- Aikio, Ante 2009: *The Saami loanwords in Finnish and Karelian*. [Väitöskirja, Oulun yliopisto.]
- Aikio, Marjut 1988: *Saamelaiset kielenvaihdon kierteessä. Kielisosiologinen tutkimus viiden saamelaiskylän kielenvaihdosta 1910–1980*. SKST 479. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bátori, István 1980: *Russen und Finnougrier. Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 13. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Bereczki, Gábor 1992: *Grundzüge der tscheremissischen Sprachgeschichte II*. Studia Uralo-Altaica 34. Szeged: Universitas Szegediensis de Attila József nominata.
- Björnflaten, Ivar 2006: Chronologies of the Slavicization of Northern Russia mirrored by Slavic loanwords in Finnic and Baltic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, University of Helsinki. 50–77.
- Blokland, Rogier 2005: *Russian loanwords in literary Estonian*. Groningen.
- Bulatov = Булатов, В. Н. 1997: *Русский Север 1. Заволочье IX-XVI вв.* Архангельск: Издательство Поморского университета.
- Castrén, M. A. 1844: Anmärkningar om Sawolotschesskaja Tschud. – *Suomi* 1844: 1–22.
- Černyh = Черных, П. Я. 1993: *Историко-этимологический словарь русского языка. 13560 слов*. Москва: Русский язык.
- Dal' = Даль, Владимир Иванович 1955: *Толковый словарь живого великорусского языка*. Москва: Русский язык.
- Décsey, Gyula 1988: Slawischer Einfluß auf die Uralischen Sprachen. – Denis Sinor (toim.), *The Uralic languages. Description, history and foreign influences*. Handbücher der Orientalistik 8. Leiden – New York – København – Köln: E. J. Brill. 616–637.
- DHLF = *Le Robert dictionnaire historique de la langue française*. Sous la direction de Alain Rey. Paris: Dictionnaires Le Robert 2004.
- Diamond, Jared 2003: *Tykit, taudit ja teräs. Ihmisen yhteiskuntien kohtalot*. Suom. Kimmo Pietiläinen. Helsinki: Terra Cognita.
- Fox, Anthony 1995: *Linguistic reconstruction. An introduction to theory and method*. Oxford: Oxford University Press.
- Hakulinen, Lauri 1971: Är finskans *suuttua* 'vredgas' ett skandinaviskt lån? – Lars Huldén & Carl-Eric Thors (toim.), *Festskrift till Olav Ahlbäck 28.3.1971*. Studier i nordisk filologi 58. Helsingfors. 100–107.

- Hakulinen, Lauri 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Neljäs, korjattu ja lisätty painos. Helsinki: Otava.
- Helimski = Хелимский, Е. А. 1986: О прибалтийско-финском языковом материале в новгородских берестяных грамотах. – В. Л. Янин & А. А. Зализняк (toim.), *Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1977-1983 годов)*. Москва: Наука. 252–259.
- Hofstra, Tette 1985: *Ostseefinnisch und Germanisch. Frühe Lehnbeziehungen im nördlichen Ostseeraum im Lichte der Forschung seit 1961*. Groningen.
- Itkonen, Terho 1977: Karjalais-suomalainen suksiretki. – *Neuvostoliittoinstituutin vuosikirja* 25: 27–50.
- Janhunen, Juha 2009: Proto-Uralic—what, where, and when? – Jussi Ylikoski (toim.), *The quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. SUST 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 57–78.
- Jarva, Vesa 2003: *Venäläisperäisyys ja expressiivisyys suomen murteiden sanastossa*. Jyväskylä Studies in Humanities 5. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kalima, Jalo 1919: *Die ostseefinnischen Lehnwörter im Russischen*. SUST 44. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Kalima, Jalo 1945: *Paikka ja palkka*. – *Virittäjä* 49: 409–414.
- Kalima, Jalo 1952: *Slaavilaisperäinen sanastomme. Tutkimus itämerensuomen vanhimmista slaavilaisperäisistä lainasanoista*. SKST 243. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kalima, Jalo 1956: *Die Slavischen Lehnwörter im Ostseefinnischen*. Veröffentlichungen der Abteilung für Slavische Sprachen und Literaturen des Osteuropa-Instituts (Slavisches Seminar) an der Freien Universität Berlin. Berlin: In Kommission bei Otto Harrassowitz (Wiesbaden).
- Kallio, Petri 2007a: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007*. SUST 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 229–249.
- Kallio, Petri 2007b: On the earliest Slavic loanwords in Finnic. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. Slavica Helsingiensia 27. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, University of Helsinki. 154–166.
- Karsten, Rafael 1902: Germanisches im finnischen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 2: 192–198.
- Karulis, Konstantīns 2001: *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. Rīga: Avots.
- KESKJa = Лыткин, В. И. & Гуляев, Е. С. 1999: *Краткий этимологический словарь коми языка*. Переиздание с дополнением. Сыктывкар: Коми книжное издательство.
- Kiparsky, Valentin 1956: Suomalais-slaavilaisten kosketuksien ajoituksesta. – *Virittäjä* 60: 71–82.

- Kiparsky, Valentin 1958: Ims. *h* äänteen vastineet venäjässä. – *Virittäjä* 62: 165–174.
- Klementjev, J. I. 2008: *Karjalaiset – istoriallis-kansatietehellini tutkimus.* (Bibliotheca fenno-ugrica.) Petroskoi: Periodika.
- Kluge 2002 = Kluge. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* Bearbeitet von Elmar Seebold. 24., durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin – New York: Walter de Gruyter.
- Kniezsa, István 1955: Die Sprache der alten Slawen Transdanubiens. – *Studia Slavica* 1: 29–48.
- Koivulehto, Jorma 1976: Vanhimmista germaanisista lainakosketuksista ja niiden ikäämisestä II. – *Virittäjä* 80: 247–290.
- Koivulehto, Jorma 1981: Reflexe des germ. /e¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch–finnischen Lehnbeziehungen. – *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* (Tübingen) 103: 167–203, 333–376.
- Koivulehto, Jorma 2001a: Juurihoitoa. – *Tieteessä tapahtuu* 2001: 3: 58–64.
- Koivulehto, Jorma 2001b: Pärekö pärähtämisestä, turvako turahtamisesta? – *Tieteessä tapahtuu* 2001: 5: 48–51.
- Koivulehto, Jorma 2007: Wie alt sind die Kontakte zwischen Finnisch-Ugrisch und Balto-Slavisch? – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavicization of the Russian North. Mechanisms and chronology.* Slavica Helsingiensia 27. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, University of Helsinki. 179–196.
- Korhonen, Mikko 1981: *Johdatus lapin kielen historiaan.* SKST 370. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kortesalmi, J. Juhani 1975: *Kuusamon historia 2. Kuusamon talonpoikaiselämä 1670–1970.* Kuusamo: Kuusamon kunnan historiatoimikunta.
- Koskela Vasaru, Mervi 2008: Bjarmaland. [Väitöskirja, Oulun yliopisto.]
- Kulikovskij = Куликовский, Герман 1898: *Словарь областного Олонейкаго наречия в его бытовом и этнографическом применении.* Санкт Петербург: Академия Наук.
- Kulonen, Ulla-Maija 2006: Eläimet ja affekti – etymologisia huomioita. – *Virittäjä* 110: 322–335.
- Kuokkala ym. = Kuokkala, Juha & Laitinen, Sonja & Melin, Tarja & Pynnönen, Outi & Riikola, Kirsi-Maria 2005: Karjalan kielen tulevaisuus? Ei suatu sanuo. Kielisosiologinen tutkimus Vuokkiniemen kylässä. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilaisen laitoksen kenttätyökurssin lopputyö. [http://users.tkk.fi/~jkuokkal/tutki/vuokkirapo.pdf 12.12.2005.]
- Kylstra, A. D. 1961: *Geschichte der germanisch-finnischen Lehnwortforschung.* Assen: Van Gorcum.
- Laakso, Johanna 1999: Vielä kerran itämerensuomen vanhimmista muistomerkeistä. – *Virittäjä* 103: 531–555.

- Laakso, Johanna 2005: Der gefangene Kämpfer, oder ein kleiner Nachtrag zu den osfi. Elementen in den Nowgoroder Birkenrindenschriften. – Cornelius Hasselblatt, Eino Koponen & Anna Widmer (toim.), *Lihkkun lehkos! Beiträge zur Finnougristik aus Anlaß des sechzigsten Geburtstages von Hans-Hermann Bartens*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 65. Wiesbaden. 219–225.
- Lallukka, Seppo 2003: *From fugitive peasants to diaspora. The Eastern Mari in Tsarist and Federal Russia*. Suomalaisen tiedeakatemian toimituksia. *Studia Humaniora* 328.
- Lallukka, Seppo 2004: *Venäjän väestönlaskennan ensimmäisiä tuloksia*. Tiedonantoja ja katsauksia. Venäjän ja Itä-Euroopan instituutti 2/2004. Helsinki.
- Lehtiranta, Juhani 1989: *Yhteissaamelainen sanasto*. SUST 200. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lind, John 2006: Problems of ethnicity in the interpretation of written sources on early Rus'. – Juhani Nuorluoto (toim.), *The Slavization of the Russian North. Mechanisms and chronology*. *Slavica Helsingiensia* 27. Helsinki: Department of Slavonic and Baltic Languages and Literatures, University of Helsinki. 246–258.
- Liukkonen, Kari 1998: *Baltisches im Finnischen*. SUST 235. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- LÄGLOS = Kylstra, A. D. & Hahmo, Sirkka-Liisa & Hofstra, Tette & Nikkilä, Osmo: *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi. 1. Band 1991, 2. Band 1996.
- Макаров = Макаров, Н. А. 1993: *Русский Север. Таинственное средневековье*. Москва: Институт археологии Российской Академии Наук – Российский фонд фундаментальных исследований.
- Макаров = Макаров, Н. А. 1997: *Колонизация северных окраин Древней Руси в XI-XIII вв. По материалам археологических памятников на волоках Белозерья и Поонежья*. Москва: Скрипторий.
- Matveev = Матвеев, А. К. 2001–2007: *Субстратная топонимия Русского Севера*. I–III. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Matveev ун. 2004 = *Материалы для словаря финно-угро-самодийских заимствований в говорах Русского Севера*. Быт. I. A-II. Под. Ред. А. К. Матвеева. Авторы и составители статей Н. В. Кабинина, А. К. Матвеев, О. В. Мищенко, О. А. Теуш. Екатеринбург: Издательство Уральского университета.
- Mikkola, Joos. J. 1894: *Berührungen zwischen den westfinnischen und slavischen Sprachen I. Slavische Lehnwörter in den westfinnischen Sprachen*. SUST 8. Helsingfors: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.

- Mikkola, J. J. 1938: *Die älteren Berührungen zwischen Ostseefinnisch und Russisch*. SUST 75. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Mikone, Eve 2002: *Deskriptiiviset sanat. Määritelmät, muoto ja merkitys*. SKST 879. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mullonen = Муллонен, И. И. 1994: *Очерки венской топонимии*. Санкт-Петербург: Наука.
- Mullonen = Муллонен, И. И. 2002: *Топонимия Присвирья. Проблемы этноязыкового контактирования*. Петрозаводск: РАН, Карельский научный центр, ИЯЛИ.
- Must, Mari 2000: *Vene laensõnad eesti murretes*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Muznikov = Мызников, С. 2003: *Атлас субстратной и заимствованной лексики русских говоров Северо-Запада*. Санкт-Петербург: Наука.
- Muznikov = Мызников, С. 2004: *Лексика финно-угорского происхождения в русских говорах Северо-Запада. Этимологический и лингвогеологический анализ*. Санкт-Петербург: Наука.
- Nikkilä, Osmo 1998: *pop-ea* → *pop-sa*, *sel-keä* → *sel-vä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. – Urho Määttä & Klaus Laalo (toim.), *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista*. Folia Fennistica & Linguistica 21. Tampere: Tampereen yliopiston suomen ja yleisen kielitieteen laitos. 77–101.
- Nikkilä, Osmo 2002: Suomen sanojen alkuperät päätökseen. [Arvostelu teoksesta SSA III (pt. Ulla-Maija Kulonen).] – *Virittäjä* 106: 124–136.
- NK = *Nestorin kronikka*. Dmitri Sergejevitš Lihatšovin venäjänkielisestä tulkinnasta suomentanut Marja-Leena Jaakkola. Porvoo: WSOY 1994.
- NSES = Häkkinen, Kaisa 2004: *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. Juva: WSOY.
- ODEE = Hoad, T. F. (toim.) 2003: *Oxford concise dictionary of English etymology*. Oxford: Oxford University Press.
- Ožegov = Ожегов, С. И. 1988: *Словарь русского языка. Около 57000 слов*. Под. Ред. Н. Ю. Шведовой. Москва: Русский язык.
- Pasanen, Annika 2006: Karjalan kielen nykytila ja tulevaisuus. – *Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja* 91: 115–131.
- Pimenov = Пименов, Владимир Владимирович 1965: *Венсы. Очерк этнической истории и генезиса культуры*. АН СССР, Петрозаводский ИЯЛИ. Москва: Наука.
- Plöger, Angela 1973: *Die russischen Lehnwörter der finnischen Schriftsprache*. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 8. Wiesbaden: Harrassowitz.
- Plöger, Angela 1977: *Russische Lehnwörter im südostfinnischen Dialekt*. Marburg.

- Ravila, Paavo 1937: Das Merja-problem im lichte der ortsnamenforschung. [Arvostelu teoksesta Max Vasmer: *Merja und Tscheremissen.*] – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 24: 10–17.
- Ravila, Paavo 1940: Merja und Tscheremissen. – *Finnisch-Ugrische Forschungen* 26: 19–26.
- Renvall, Gustavus 1823–1826: *Suomalainen Sana-Kirja*. I–II. Aboæ: Typis Frenckellianis.
- Richards, Ronald O. 2003: *The Pannonian Slavic dialect of the Common Slavic Proto-Language. The view from Old Hungarian*. UCLA Indo-European Studies, Vol. 2. Los Angeles, CA: University of California.
- Ruoppila, Veikko 1986: *Venäläisperäistä sanastoa suomen murteissa*. Suomi 136. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Saarikivi, Janne 2000: Kontaktilähtöinen kielenmuutos, substraatti ja substraattinimistö. – *Virittäjä* 104: 393–415.
- Saarikivi, Janne 2003: Taipaleentakaisten tšuidien paikannimet. Arkangelin alueen Pinegan piirikunnan suomalais-ugrilaisen substraattinimistön perusosaa vastaavassa asemassa esiintyvät elementit. Lisensiaatintutkimus. Suomalais-ugrilainen laitos, Helsingin yliopisto.
- Saarikivi, Janne 2004: Palaeo-European substratum interferences in the western branches of Uralic? – *Suomalais-Ugriksen Seuran Aikakauskirja* 90: 187–214.
- Saarikivi, Janne 2006: *Substrata Uralica. Studies on Finno-Ugrian substrate in northern Russian dialects*. [Väitöskirja, Helsingin yliopisto.] Tartu.
- Saarikivi, Janne 2007a: On the Uralic substrate toponymy of Arkhangelsk region. Problems of research methodology and ethnohistorical interpretation. – Ritva Liisa Pitkänen & Janne Saarikivi (toim.), *Borrowing of place names in the Uralian languages*. Onomastica Uralica 4. Debrecen – Helsinki. 45–109.
- Saarikivi, Janne 2007b: Finnic personal names in Novgorod birch bark documents. – Juhani Nuorluoto (toim.), *Topics on the ethnic, linguistic and cultural making of the Russian North*. Slavica Helsingiensia. Helsinki: Dept. of Slavonic and Baltic Languages. 196–246.
- Saarikivi, Janne 2008: Juha-Heikki Tihisen elämä etymologisesta näkökulmasta. – Eeva Luhtakallio & Janne Saarikivi (toim.), *Amor Juha-Heikki nos unit. Festschrift für Juha-Heikki Tihinen anlässlich der Erlangung des Doktorgrades 5.4.2008*. Helsingfors: Juha-Heikki Boozing Societas. 116–128.
- Saarikivi, Janne & Grünthal, Riho 2005: Itämerensuomalaisten kielten uralilainen tausta. – Johanna Vaattovaara, Toni Suutari, Hanna Lappalainen & Riho Grünthal (toim.), *Muuttuva muoto. Kirjoituksia Tapani Lehtisen 60-vuotispäivän kunniaksi*. Kieli 16. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. 111–146.

- Salminen, Timo 2009: In between research, the ideology of ethnic affinity and foreign policy: The Finno-Ugrian Society and Russia from the 1880s to the 1940s. – Jussi Ylikoski (toim.), *The quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. SUST 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 225–262.
- Sammallahti, Pekka 1989: *Sámi–suoma sátnegirji*. Ohcejohka: Jorgaleaddji Oy.
- Sarhima, Anneli 1999: *Syntactic transfer, contact-induced change and evolution of bilingual mixed codes. Focus on Karelian-Russian language alternation*. Studia Fennica Linguistica 9. Helsinki: Finnish Literature Society.
- Sarhima, Anneli 2009: Social Network Theory as a framework for studying minor Finnic languages with special reference to Karelian. – Jussi Ylikoski (toim.), *The quasiquicentennial of the Finno-Ugrian Society*. SUST 258. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura. 161–190.
- Šilov = Шилов, А. Л. 2005: Прибалтийско-финская лексика и восточно-славянское языкознание. – *Вопросы языкознания* 2005: 2: 7–28.
- Sjögren, Anders Johan 1832: Ueber die älteren Wohnsitze der Jemen. Ein Beitrag zur Geschichte der Tschudischen Völker Russlands. – *Mémoires de l'Académie impériale des sciences de St. Petersbourg*. VIème Série. Sciences politiques, historie et philosophie. St. Petersbourg. 263–346.
- SKES = Toivonen, Y. H. & Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. & Peltola, Reino 1955–1981: *Suomen kielen etymologinen sanakirja*. I–VI. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Sköld, Trygve 1960: *Einige germanische Lehnwörter im Lappischen und Finnischen*. Uppsala Universitets årsskrift 1960: 2. Uppsala: Uppsala Universitet.
- SRNG = *Словарь русских народных говоров*. Москва – Ленинград / Санкт-Петербург: Наука – Российская академия наук 1965–.
- SSA = Itkonen, Erkki & Ulla-Maija Kulonen (toim.) 1992–2000: *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. I–III. SKST 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisu 62. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Thomason, Sarah Grey & Kaufman, Terrence 1988: *Language contact, creolization and genetic linguistics*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Thomsen, Vilhelm 1890: *Beröringer mellem de finske og de baltiske (litauisk-lettiske) sprog. En sproghistorisk undersøgelse*. Det Kgl. danske viden-skabernes Selskabs Skrifter 6. København.
- Tkačenko = Ткаченко, О. Б. 1985: *Мерянский язык*. Киев: Наукова думка.
- UEW = Rédei, Károly 1988–1991: *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Unter Mitarbeit von Marianne Bakró-Nagy, Sándor Csúcs, István Erdély, László Honti, Éva Korenchy, K. Sal und Edit Vértes. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

- Valtonen, Irmeli 2008: *The North in the Old English Orosius. A geographical narrative in context*. Mémoires de la Société Néophilologique 73. Helsinki: Société Néophilologique.
- Vasmer = Фасмер, Макс [= Vasmer, Max] 1964–1973: *Этимологический словарь русского языка I-IV*. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева. Москва: Издательство Прогресс.
- Veenker, Wolfgang 1967: *Die Frage des finnougri-schen Substrats in der russischen Sprache*. Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 82. Bloomington: Indiana University.
- Weske = Веcke, М. 1890: *Славяно-финские культурные отношения по данным языка*. Казань.
- Wiik, Kalevi 2002: *Eurooppalaisten juuret*. Jyväskylä: Atena Kustannus.
- Viitso, Tiit-Rein 1992: Finnic and its prehistoric Indo-European neighbours. – László Honti, Sirkka-Liisa Hahmo, Tette Hofstra, Jolanta Jastrzębska & Osmo Nikkilä (toim.), *Finnisch-ugrische Sprachen zwischen dem germanischen und slavischen Sprachraum*. Vorträge des Symposiums aus Anlaß des 25-jährigen Bestehens der Finnougristik an der Rijksuniversiteit Groningen 13.–15. November 1991. Amsterdam – Atlanta, GA: Rodopi. 185–196.
- de Vries, Jan 1962: *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*. Zweite, verbesserte Auflage. Leiden: E. J. Brill.
- Zaliznjak = Зализняк, А. А. 1997: Об одном ранее неизвестном рефлексе сочетаний типа **ТъrТ* в древненовгородском диалекте. – Т. М. Судник & Е. А. Хелимский (toim.), *Балто-славянские исследования 1988-1996*. Москва: Индрик. 250–258.
- Zaliznjak = Зализняк, А. А. 2004: *Древненовгородский диалект. Переработанное с учетом материала находок 1995-2003 гг.* РАН, Институт славяноведения. Москва: Языки славянской культуры.
- Žitie = Епифаний Премудрый: *Житие Стефана Пермского*. Перевод с древнерусского языка, предисловие, примечания, справочный материал и комментарии Г. И. Тираспольский. Сыктывкар: Коми книжное издательство 1993.